

Przemysław Krystian Faryś

(Independent researcher, Lodz, Poland)

<https://orcid.org/0000-0002-4666-0851>

e-mail: przemekfarys@interia.pl

Dom mody Dieulafait (Paryż, 1851–1898)

House of Dieulafait (Paris, 1851–1898)

ABSTRACT

The article focuses on the history of the now almost completely forgotten Dieulafait fashion house existing in Paris at 1. Boulevard de la Madeleine in the second half of the 19th century. The examples of clothing of this Parisian brand, preserved very sparingly in museums and private collections, do not help in deep research. However, they are still very interesting testimonies to the existence of this clothing company and the fashion trends of its times. The analysis of several preserved notarial documents documenting the company's development cycles and advertisements and press articles about the Dieulafait brand, present a very interesting picture of the expansion of this company. From a small fur workshop offering also leather goods, to a famous fashion house offering exclusive furs and other outerwear, ready-made clothing and dresses. The history of the company's

PUBLICATION INFO				
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060	
THE AUTHOR'S ADDRESS: Przemysław Krystian Faryś, the independent researcher, Łódź, Poland				
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds				
SUBMITTED: 2023.02.28	ACCEPTED: 2024.03.16	PUBLISHED ONLINE: 2024.10.22		
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl		
DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES		

development is interesting and reflects the history of European fashion, the production of custom-made clothing and ready-made clothing in the second half of the 19th century. Maison Dieulafait was a part of 19th-century, cosmopolitan Paris, so its history reflects the progress of consumerism and capitalism which shaped the production and trade of exclusive goods. The history of Maison Dieulafait also shows the complexity of the economic and marketing processes that have taken place to maintain and develop this brand for five decades.

Key words: Dieulafait fashion house, Maison Dieulafait, Great Exhibition in Paris 1855, Parisian fashion houses, history of Paris, Madeleine boulevard in Paris, fashion of the 19th century

STRESZCZENIE

Artykuł skupia się na historii działalności dziś już prawie całkowicie zapomnianego domu mody *Dieulafait* działającego w Paryżu przy 1. Boulevard de la Madeleine przez całą drugą połowę XIX w. Zachowane bardzo nieliczne w zbiorach muzealnych oraz prywatnych przykłady odzieży tej paryskiej marki nie ułatwiają wnikliwych badań. Stanowią jednak bardzo interesujące świadectwa istnienia firmy odzieżowej i ówczesnych trendów w modzie. Dzięki analizie kilku zachowanych dokumentów notarialnych następujących po sobie wraz z cyklami rozwoju firmy oraz reklam i artykułów prasowych poświęconych marce *Dieulafait* wyłania się bardzo interesujący obraz rozwoju firmy. Od małej pracowni futrzarskiej, oferującej także wyroby skórzane, po rozrastający się i znany dom mody oferujący ekskluzywne futra, inne okrycia wierzchnie, konfekcję oraz suknie. Historia rozwoju firmy stanowi interesujący element wpisujący się w badania nad historią mody europejskiej, jak i wytwarzania odzieży miarowej oraz konfekcji w drugiej połowie XIX w. *Maison Dieulafait* stanowił część dziewiętnastowiecznego Paryża, jego kosmopolitycznego oblicza. Rozwój marki wpisywał się w postęp konsumpcjonizmu i kapitalizmu kształtujących ówczesny rynek wytwarzania i handlu dobrami ekskluzywnymi. Historia *Maison Dieulafait* odsłania także obraz złożonych procesów ekonomiczno-marketingowych, jakie zachodziły w celu utrzymania i rozwoju marki przez pięć dekad.

Słowa kluczowe: dom mody *Dieulafait*, *Maison Dieulafait*, Wielka Wystawa w Paryżu 1855, Paryskie domy mody, historia Paryża, bulwar Madeleine w Paryżu, moda XIX w.

WSTĘP

Maison Dieulafait, czyli dom mody *Dieulafait*¹, należał do pierwszoplanowej grupy paryskich pracowni krawieckich drugiej połowy XIX w. Początki jego działalności nastąpiły, gdy jeszcze nikt nie posługiwał się we Francji określeniem *haute couture*. Od samego początku firma podkreślała, że głównie zajmuje się konfekcją oraz futrami. Określenie *confections*²

¹ *Maison* oznacza z francuskiego – dom.

² *Confections*, czyli konfekcja – to określenie stosowane coraz częściej w produkcji i handlu tekstyliami (w tym szczególnie odzieży) od około 1840 r. Oznaczało wyroby

było od połowy XIX stulecia coraz częściej wskazywane przez ówczesne pracownice, nawet te, które dotychczas zajmowały się tradycyjną, miarową odzieżą. Nowy typ odzieży, opracowywany i wytwarzany w wielu egzemplarzach metodami w połowie lub całkowicie maszynowymi, rozpowszechniał się na rynku odzieżowym od połowy XIX w.³

W tym czasie ewolucji podlegały modele prowadzenia firm. Określenie *maison* miało odnosić się do nowoczesnego stylu handlu wyrobami odzieżowymi – bardziej rozbudowanego niż w tradycyjnych pracowniach krawieckich (*couturière*), których zasady działania pamiętały nierzadko jeszcze XVIII w. *Maison Dieulafait* zapewne wszedł w skład pierwszej w Paryżu izby mody – *Chambre Syndicale de la Confection et de la Couture pour Dames et Fillettes*⁴ – zrzeszającej od 1868 r. m.in. domy mody oferujące konfekcję.

Dziś ten niegdyś znany dom mody został prawie całkowicie zapomniany. Autorowi niniejszego tekstu nie udało się odnaleźć żadnych współczesnych opracowań wnikliwie i szeroko poruszających temat jego funkcjonowania. O bardzo niskim stanie wiedzy na temat omawianej firmy może świadczyć między innymi to, że w najbardziej prestiżowych kolekcjach muzealnych (Metropolitan Museum of Art w Nowym Jorku czy Victoria and Albert Museum w Londynie i Palais Galliera *musee de la Mode de la Ville de Paris*) występuje łącznie tylko kilka sztuk odzieży sygnowanych metką *Dieulafait*⁵. Według informacji umieszczonych przy eksponatach (w dostępie online do kolekcji wyżej wymienionych muzeów) nie wiadomo, w jakich dokładnie latach funkcjonowała na rynku marka. Gdyby było to wiadome, to w cyfrowych zbiorach wskazanych muzeów, obok określenia pracowni, w nawiasie byłyby zapisane ramy czasowe działania firmy. Brak jednak informacji, które występują w przypadku

gotowe lub półgotowe, opracowane i wytworzone w większości lub całkowicie metodami przemysłowymi w ramach seryjnej produkcji. Odzież konfekcjonowana występowała w różnych wariantach jakościowych (i tym samym cenowych). Od konfekcji najniższej jakości, po bardzo ekskluzywną, wysokiej jakości, którą można było w pewnym zakresie przystosować do indywidualnych potrzeb klienta. Taki typ konfekcji, obok pierwszoplanowych wyrobów miarowych, występował zazwyczaj w domach mody i eleganckich domach towarowych.

³ P.K. Faryś, *Konfekcja damska 1800–1914. Produkcja – wzornictwo – handel*, Warszawa 2019, s. 9.

⁴ P. Szaradowski, *Francja elegancja. Z historii haute couture*, Wrocław 2016, s. 8.

⁵ Przykłady: <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/83759> [dostęp: 24.08.2022]; <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/158334> [dostęp: 24.08.2022]; <https://www.parismuseescollections.paris.fr/en/node/195467#infos-principales> [dostęp: 24.08.2022]; <https://collections.vam.ac.uk/item/O74712/mantle-maison-dieulafait/> [dostęp: 24.08.2022].

innych, dobrze już zbadanych i scharakteryzowanych paryskich marek odzieżowych drugiej połowy XIX stulecia.

Na rynku antykwarycznym znane są autorowi zaledwie trzy przykłady, kiedy na aukcji, na przestrzeni ostatnich kilku lat, pojawił się model z metką tego domu mody (dwie mantylki i jedna bluzka gorsetowa⁶).

Powyższe kwestie oraz szczęście posiadania wyjątkowej urody bluzki gorsetowej z metką *Maison Dieulafait* skłoniły autora do prześledzenia historii tego domu mody. To, co przetrwało, to przede wszystkim reklamy drukowane w gazetach oraz krótkie wzmianki prasowe opisujące dom mody (głównie w prasie paryskiej). Bardzo cennym, pod wieloma względami, źródłem szczegółowej wiedzy na temat działania firmy na poszczególnych etapach jej rozwoju okazały się odnalezione przez autora w paryskich archiwach zachowane dokumenty notarialne: umowa najmu lokalu oraz akty notarialne poszczególnych spółek handlowych, w rękach których na przestrzeni kolejnych dekad znajdowała się marka *Dieulafait*. Ich lektura pozwala odkryć wiele szczegółów działania firmy oraz ówczesnie stosowanych praktyk handlowych.

MAISON DIEULAFAIT – SIEDZIBA FIRMY PRZY 1. BOULEVARD DE LA MADELEINE, PARIS

Bulwar, przy którym swoją działalność prowadził *Maison Dieulafait*, stanowił ważny trakt miejski już w XVIII w. Według mapy Paryża z 1785 r.⁷ szerokie bulwary przebiegały przez znaczną część północnej zabudowy miasta (ryc. 1). Na mapie bulwar podpisany jest jeszcze inną nazwą: Rue Basse du Rempart, ale przebieg tej ulicy – szczególnie od strony placu świętej Magdaleny – nie uległ na przestrzeni dalszych dekad znaczącej przemianie. Mapa z 1800 r. (ryc. 2) wyraźnie opisuje ten odcinek drogi już jako bulwar Magdaleny (Boulevard de la Madeleine)⁸.

⁶ Bluzka ta znajduje się obecnie w zbiorach autora i została opisana w artykule.

⁷ *Nouveau Plan routier de la ville et faubourgs de Paris 1785*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530277410/f1.item.r=le%20plan%20de%20paris%201770.zoom> [dostęp: 6.09.2022].

⁸ Na mapie Paryża z 1724 r. nie istnieją jeszcze bulwary. W okolicach przyszłych bulwarów widoczna jest długa, ale wąska ulica biegnąca wzdłuż paryskich fortyfikacji. Zostały one zapewne później rozebrane między innymi w celu poszerzenia ulicy i wytyczenia dalszych kwartałów ulic rozrastającego się miasta. *Le plan de la ville, cité et université de Paris, capitale du royaume de France*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8491043m/f1.item.r=la%20plan%20de%20paris%201670.zoom> [dostęp: 6.09.2022].

Ryc. 1. Fragment mapy Paryża z 1785 r. z widocznym przebiegiem bulwarów (późniejszego Boulevard de la Madeleine). <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530277410/f1.item.r=le%20plan%20de%20paris%201770.zoom> [dostęp: 6.09.2022].

Na mapie Paryża z 1800 r.⁹ można odnaleźć bulwar Magdaleny. Przebiega on podobnie jak dziś. Widać, że wraz z pozostałymi bulwarami tworzy bardzo długi trakt komunikacyjny okalający po łuku północną część centrum miasta (ryc. 2).

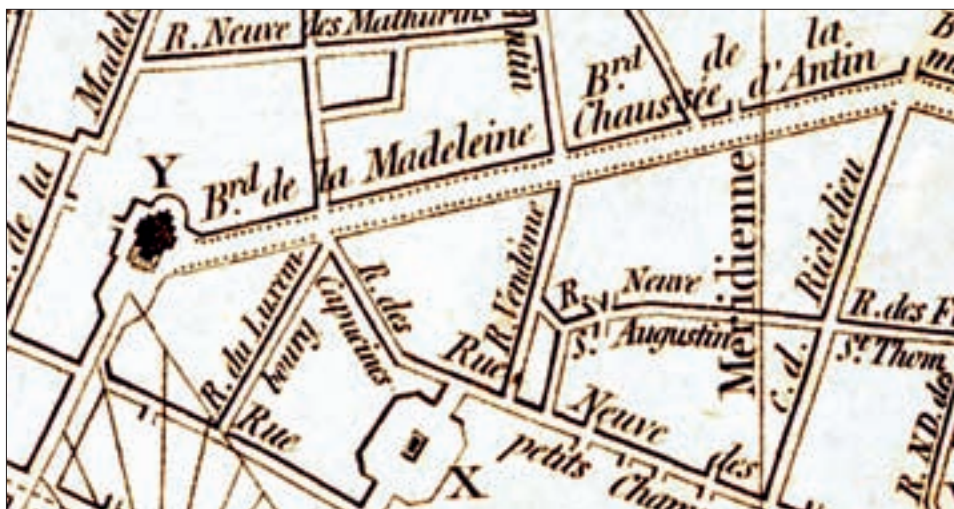
Mapa Paryża z 1840 r.¹⁰ dokumentuje dalsze istnienie Boulevard de la Madeleine (ryc. 3.). Przebieg bulwaru nie uległ zatarciu. Nie istniał jeszcze plac opery paryskiej, który będzie zamykał długie bulwary (Boulevard de la Madeleine przechodzi w Boulevard des Capucines – zarówno obecnie, jak i w 1840 r.). Jest za to – istniejący do dziś – plac świętej Magdaleny, „patronki” bulwaru. Na mapie dostrzec można także Rue de la Paix odchodzącą od placu Vendôme¹¹ (na której w drugiej połowie XIX stulecia rozgościły się najbardziej prestiżowe domy mody – między innymi Worth i Doucet).

Połowa XIX w. to ożywiony rozwój Francji. Za czasów Drugiego Cesarstwa Paryż już pod koniec lat pięćdziesiątych otrzymał rozbudowaną

⁹ *Paris tel qu'il est aujourd'hui, or Plan of Paris at the present Day. 1800*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8445269d/f1.item.r=le%20plane%20de%20paris%201800.zoom> [dostęp: 6.09.2022].

¹⁰ *Nouveau plan complet de la Ville de Paris Divisé en 12 Arrondissements Pour servir de Guide aux étrangers. 1840*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8492287s/f1.item.zoom#> [dostęp: 6.09.2022].

¹¹ Ulica ta nie występuje jeszcze na mapie Paryża z 1800 r.

Ryc. 2. Fragment mapy Paryża z 1800 r. z widocznym przebiegiem Boulevard de la Madeleine. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8445269d/f1.item.r=le%20plane%20de%20paris%201800.zoom#> [dostęp: 6.09.2022].

Ryc. 3. Fragment mapy Paryża z 1840 r. z widocznym przebiegiem Boulevard de la Madeleine, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8492287s/f1.item.zoom#> [dostęp: 6.09.2022].

siatkę połączeń kolejowych. Następową dużą migracją mieszkańców wsi do wielkich miast (m.in. za sprawą postępującej mechanizacji rolnictwa). Przewóz osób wzrósł w tym czasie pięciokrotnie, a towarów dziesięciokrotnie. Poszerzający się krąg burżuazji oraz postęp kapitalizmu potęgował najróżniejsze inwestycje – od budowlanych po handlowe. Coraz częstsze stawało się powoływanie spółek, które dzięki swoim rosnącym kapitałom były w stanie poszerzać zarówno zakres, jak i jakość działalności. Jedną z najważniejszych wizytówek galopujących przemian

była wielka przebudowa Paryża dająca nowe możliwości między innymi dla handlu¹².

W latach 1852–1870 generalnie przebudowywano tkankę miejską stolicy Francji. Prace te odegrały istotną rolę nie tylko w poprawie miejskiej estetyki i komunikacji. Podniosły również ogólną jakość życia w rozrastającym się mieście. Paryż, który w połowie XIX w. był ponadmilionową metropolią (jeden milion pięćdziesiąt trzy tysiące mieszkańców w 1850 r.¹³), nadal miał w przeważającym stopniu starą zabudowę. Nie przystawała ona do potrzeb nowoczesnego miasta, a drobne zmiany urbanistyczne na niewiele by się zdały. Zdecydowano więc o generalnej przebudowie. Wraz z rozbiórkami wytyczono nowe szerokie ulice, bulwary oraz place i olbrzymie skrzyżowania – uzyskując w ten sposób wyraźną siatkę najważniejszych traktów, które orientowały osie urbanistyczne¹⁴.

Napoleon III otwierając uroczyście w 1858 r. Boulevard de Sebastopol, porównał nową infrastrukturę miejską do historycznego układu urbanistycznego Rzymu. Nowy Paryż miał być europejską wizytówką nowoczesnego i eleganckiego miasta otwartego na handel, rozrywkę, ale także na dobre codzienne życie¹⁵.

Wśród modernizowanych ulic znalazł się także Boulevard de la Madeleine – którego oś urbanizacyjną zamyka kościół świętej Magdaleny. Na bulwarze tym, w kamienicy narożnej oznaczonej numerem pierwszym, zaczął działać dom mody *Dieulafait* (*Maison Dieulafait*). Była to wysmienita okolica dla prowadzenia tego typu biznesu. Inne domy mody, mniejsze pracownie krawieckie oraz sklepy z tekstyliami i wszelaką konfekcją¹⁶ otwierały się w drugiej połowie XIX w. w najbliższej okolicy – szczególnie przy Rue de la Paix¹⁷, Place de la Opera¹⁸, Place Vendome¹⁹ czy Rue Saint-Honore²⁰. Dobra lokalizacja była kluczowa dla powodze-

¹² J. Baszkiewicz, *Historia Francji*, Wrocław 1999, s. 419–424, 450–456.

¹³ *Historia Polski w liczbach*, t. 3 – *Polska w Europie*, Warszawa 2014, s. 61.

¹⁴ <https://polskifr.fr/polska-we-francji/128-lat-temu-zmarl-georges-haussmann-tworca-wielkiej-przebudowy-paryza/> [dostęp: 4.09.2022].

¹⁵ J. Glikman, *Le Paris d’Haussmann: la transformation d’une ville > article, cartes, liens web*, <https://www.napoleon.org/enseignants/documents/le-paris-dhaussmann-la-transformation-dune-ville/> [dostęp: 4.09.2022].

¹⁶ Konfekcja oznaczała nie tylko odzież połowicznie lub całkowicie gotową, ale także inne gotowe wyroby tekstylne (gospodarstwa domowego).

¹⁷ M.in. domy mody: *Worth*, *Doucet*, *Viot* (kapelusze) oraz wiele innych znamienitych pracowni, które dziś są mało znane, a zachowały się po nich faktury, karty handlowe i wzmianki w księgach adresowych Paryża.

¹⁸ M.in. dom mody *Gustave Beer*.

¹⁹ M.in. pracownia *Mme Heitz Boyer*.

²⁰ M.in. dom mody *Germain*.

Ryc. 5. Współczesny (z maja 2022 r.) widok na kamienicę narożną, w której działał dom mody *Dieulafait*. Szeroka ulica po prawej stronie z rzędem drzew to Boulevard de la Madeleine, a wąska ulica po lewej stronie to dawna Rue du Luxembourg – obecnie Rue Cambon. Źródło: <https://www.google.pl/maps> [dostęp: 29.09.2022].

Boulevard de la Madeleine nr 1 istnieją zapiski dotyczące nieruchomości dokonane między innymi w 1852 r.

MAISON DIEULAFAIT – POCZĄTKI DZIAŁALNOŚCI

Pierwsza kwestia wymagająca wyjaśnienia w przedmiocie działania firmy dotyczy tego, czy nazwisko *Dieulafait* umieszczane na tekstylnych metkach, reklamach i wzmiankach prasowych należało do kobiety czy mężczyzny. Niestety informacje i reklamy prasowe, będące zwyczajowo bardzo zwięzłe i skrótowo redagowane, nie zdradzają pełnego imienia. Prawie zawsze widnieje samo nazwisko, czasami poprzedzone dwiema literami: *M. C. Dieulafait*²³. Różnie wówczas praktykowano – albo oznaczano firmę pełnym imieniem i nazwiskiem, albo tylko nazwiskiem poprzedzonym ewentualnie inicjałem imienia.

Z umowy najmu lokalu (oznaczonego w umowie numerem 3) w kamienicy przy 1 Boulevard de la Madeleine z grudnia 1851 r. można wyczytać personalia założyciela firmy: Clovis Dieulafait, a pełniej: Jules

nieruchomości: 1, 8 i 9) sporządzonych w roku 1852, 1862, 1876. Aktualnie nie są one dostępne (do odwołania) z powodu wykrycia w nich włókien azbestu, <https://archives.paris.fr/s/1/recherches-topographiques/138662/d1p4-666/?&debut=0> [dostęp: 1.10.2022].

²³ Skrót „M.” to słowo *Monsieur* – czyli „pan”. „C” jest inicjałem imienia – Clovis. Pełne brzmienie: *Pan Clovis Dieulafait*.

Clovis Dieulafait²⁴. Jak widać, pan Dieulafait posługiwał się zazwyczaj drugim imieniem i tak będzie on oznaczany w dalszej części artykułu. Nie był rodowitym paryżaninem. Urodził się w Normandii, w miejscowości OUILLY le BASSET, 22 września 1825 r.²⁵ Przypuszczalnie przeniósł się do Paryża przed 1851 r. lub w tym roku.

Almanach dotyczący prowadzonych w Paryżu działalności z początku 1842 r.²⁶ nie wymienia żadnego domu mody *Dieulafait* (oznaczony w publikacji jako dom mody lub krawiec). Brak także informacji, że na bulwarze Magdaleny działała przed 1851 r. pracownia krawiecka. Pod numerem pierwszym niejaki Desjardins zajmował się wówczas tapicerstwem.

Najstarszą znaną autorowi wzmianką prasową o domu mody *Dieulafait* jest krótki rekomendacyjny tekst w żurnalu „L'ARGUS”²⁷. W numerze z 18 maja 1852 r., w dziale poświęconym polecanym przez czasopismo firmom, pod hasłem: konfekcja – futra kilka linijek poświęcono pracowni. Na wstępie zapisano pełną nazwę: *Maison C. Dieulafait* wraz z adresem: „1, boulevard de la Madeleine, 51, r. du Luxembourg”. Dalej wychwalono pracownię takimi słowami:

Paryż, jako stolica świata, posiada wiele domów mody. Wśród tych, którzy od początku stawiają się w pierwszym rzędzie, przytoczę dom [w znaczeniu: dom mody – P.K. Faryś] zarządzany przez M. C. Dieulafait²⁸, którego poważny i arystokratyczny gust służy do aranżowania najróżniejszych nowości godnych najwyższej uwagi. Ogromny wybór daje konfekcja. Wybór mantylek z aksamitu i haftowanego tiulu obszytego gipiurą, stroje wieczorowe [...] wspomnę eleganckie suknie zwane Dona Maria, Luisa, Graziella, Perle du Bresil, które są na wyłącność [...]”²⁹.

²⁴ „Le Droit: journal des tribunaux” 5 II 1870, s. 119, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2984393p/f3.item#> [dostęp: 26.11.2022].

²⁵ <https://gw.geneanet.org/afgsueil?lang=sv&iz=3631&p=clovis+jules&n=dieulafait> [dostęp: 9.02.2023].

²⁶ *Almanach-Bottin du Commerce de Paris*, Paris 1842, s. CXXIX, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k115315z/f131.image.r=madeleine#> [dostęp: 24.08.2022].

²⁷ „L'Argus revue théâtrale et journal des comédiens théâtre, littérature, modes, beaux-arts” 18 V 1852, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6526404v/f4.item.r=L'Argus%20%20revue%20th%C3%A9%C3%A2trale%20et%20journal%20des%20com%C3%A9diens%20%20th%C3%A9%C3%A2tre,%20litt%C3%A9rature,%20modes,%20beaux-arts%20%20M,9> [dostęp: 21.08.2022].

²⁸ Identyczne oznaczenie firmy: M. C. *Dieulafait* widnieje w krótkiej reklamie prasowej umieszczonej w czasopiśmie „Le Charivari” 17 X 1855, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k3062091p/f4.image.r=exposition%20universelle%201855%20dieulafait?rk=42918;4> [dostęp: 22.08.2022].

²⁹ Tłumaczenie z języka francuskiego – autor artykułu.

Warto w tym miejscu wskazać, że w świetle powyższej informacji prasowej z 1852 r., czyli z czasów, kiedy jeszcze nie działał przy paryskiej 7 Rue de la Paix słynny Worth³⁰ (od 1857/1858 r.³¹), pracownia *Dieulafait* już wówczas została określona jako *maison* – czyli dom mody. Ta informacja powinna być istotna dla tych, którzy często powtarzają, że słynny Charles Frederick Worth jakoby pierwszy założył ekskluzywny dom mody. Przy ówczesnym, wciąż niewielkim, stanie wiedzy na temat szczegółów działalności paryskich, czy szerzej – europejskich pracowni krawieckich (szczególnie z pierwszej połowy oraz połowy XIX w.), trudno wyprowadzać tak jednoznaczne twierdzenia odnoszące się do kwestii tego kto był pierwszy lub najlepszy i w czym. Wiele ówczesnie działających firm znamy dziś tylko z nazwy i adresu widniejącego przykładowo na zachowanej fakturze lub innym druku ulotnym³².

W broszurowym wydaniu „La Mode” z października 1852 r.³³, w dziale „moda”, markę *Dieulafait* przedstawiono jako często odwiedzany magazyn z szyldem: *CONFECTIIONS POUR DAMES I FOURRURES* (konfekcja dla pań oraz futra), zlokalizowany w centrum najbogatszej dzielnicy przy 1. Boulevard de la Madeleine, naprzeciwko Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Wskazano, że w pracowni M. C. *Dieulafait* odnaleźć można znakomicie wykonane wyroby o doskonałej jakości i nowatorskim kroju oraz wykończeniu.

Z listopada 1852 r. pochodzi interesująca wzmianka prasowa tym razem zamieszczona w gazecie „LE NOUVELLISTE – JOURNAL DE PARIS”³⁴. Pod nagłówkiem „specjalność w futrach i konfekcji” w kilku zdaniach przedstawiono profil *Maison C. Dieulafait*. Stwierdzono, że w asortymencie futer i konfekcji ten ekskluzywny sklep (użyto zwrotu: *riches Magasins*) jest wyjątkowy. Oferował wówczas między innymi: bretońskie płaszcze obszyte norką, obszerny wybór konfekcji dla dam

³⁰ Charles Frederick Worth – założyciel sławnego na całym świecie paryskiego domu mody działającego pod nazwą *Worth*.

³¹ W opracowaniach podawane są obie daty jako początek działalności. Częściej jednak wskazuje się datę 1858 r. Początkowo firma była spółką powołaną do życia przez Wortha i Otto Bobergha. Pod koniec 1870 r. Worth stał się jedynym właścicielem firmy i od tego czasu na metkach pojawiało się tylko jego nazwisko. Źródło: <https://www.palaisgalliera.paris.fr/en/work/day-dress-maison-worth-bobergh> [dostęp: 21.08.2022].

³² P.K. Faryś, *Dom mody – nowoczesny model biznesowy XIX wieku*, „Spotkania z Zabytkami” 2022, 3–4, s. 62–65.

³³ „La Mode: revue politique, religieuse et litteraire” 3 XI 1852, s. 230, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9736785q/f246.item.r=Dieulafait%20et%20Bouclier.zoom#> [dostęp: 22.11.2022].

³⁴ „Le Nouvelliste. Journal de Paris” 21 XI 1852, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6382939q/f1.image> [dostęp: 20.08.2022].

z modelami sukien balowych obszytych łabędziem i gronostajem. Oceniono, że wszystkie wyroby cechuje nienaganna jakość i znakomity wybór. W treści tego pochwalnego tekstu pojawił się zwrot, że dom mody zachwyca elegancją od zeszłego roku (czyli 1851 r.). Jest to wskazówka, że *Maison Dieulafait* powstał przy bulwarze Madeleine w 1851 r. Potwierdzeniem tej informacji jest zachowana umowa najmu z końca tego roku.

MAISON DIEULAFAIT – PIERWSZA UMOWA NAJMU LOKALU PRZY 1. BOULEVARD DE LA MADELEINE

Powyższą wskazówkę prasową, jakoby *Maison Dieulafait* rozpoczęło swą działalność w 1851 r., potwierdza zachowana dwustronicowa umowa najmu z 31 grudnia 1851 r. W świetle tego dokumentu³⁵ – będącego w zbiorach Archiwów Narodowych Francji (Archives nationales de France)³⁶ – Clovis Dieulafait wynajął lokal sklepowy w nieruchomości położonej na rogu paryskiego Boulevard de la Madeleine a Rue Du Luxembourg. Lokal numerowany w kamienicy jako 3 mieścił się na samym końcu nieruchomości od strony bulwaru – granicząc z kolejną nieruchomością. Niestety nie wpisano do umowy powierzchni użytkowej lokalu. Wskazano tylko, że najmowany lokal sąsiaduje z jednej strony z wynajmowaną pracownią kapelusznika – pana Mefoulu – a z drugiej z sąsiednią posesją. Budynek, w którym znajdował się najmowany lokal, należał do państwa d’Osmond³⁷.

Według umowy Clovis Dieulafait zgłosił chęć wynajęcia lokalu w celu umieszczenia w nim swojego składu futer i wyrobów ze skóry. Uzyskał zgodę i w ostatnim dniu 1851 r. sporządzono umowę najmu. Z dalszej treści dokumentu wyłania się ciekawy obraz szczegółów najmu. Wynajem ustalono zaledwie na okres jednego miesiąca, licząc od 31 grudnia. Clovis Dieulafait nie mógł w najmowanym lokalu czynić żadnych poważnych zmian. Nie miał także możliwości zwiększenia powierzchni sklepu. Właściciele nieruchomości zastrzegli, że tabliczka informująca o tym, że lokal wciąż jest do wynajęcia, będzie nadal wisiąca. W związku z tym

³⁵ Tłumaczenie z języka francuskiego umowy najmu z 31 XII 1851 r. – na zlecenie autora artykułu.

³⁶ Dokument w formie fotografii został przesłany autorowi w odpowiedzi na jego pisemny wniosek. Archives nationales de France, nr MC/ET/XXIV/1352.

³⁷ Według umowy najmu z 1851 r. oraz aktu notarialnego z 1892 r. hrabia Charles Eustache Gabriel d’Osmond, oficer Legii Honorowej i Orderu Świętego Ludwika. Jego małżonką była Maria Angéliqua Aimée Coroillon Destilleres (zamieszkali w 1851 r. przy Rue Basse du Rempart nr 8).

Clovis Dieulafait został zobowiązany do udostępniania najmowanego lokalu do obejrzenia przez wszystkie inne zainteresowane najmem osoby. Miesiąc wynajmu wyceniono na dwieście franków oraz osiem franków i trzydzieści trzy centymy dziennie w razie przedłużenia najmu ponad ustalony miesiąc. O tym, że powyższe restrykcyjne zasady najmu mogły być okresem próbnym dla nowego najemcy, świadczyć może to, że w dalszej części umowy wskazano, iż ustalenia zawarte zostały tylko na okres jednego miesiąca.

Należy sądzić, że po upływie próbnego miesiąca obie strony umowy postanowiły przedłużyć okres najmu na akceptowalnych, nowych warunkach. Zapewne szyld z hasłem „do wynajęcia” został wówczas zdemontowany, a firma mogła zacząć reklamować się pod stałym adresem eleganckiego paryskiego bulwaru. Kolejne dekady pokazały, że marka wrosła w to miejsce, poszerzając z czasem swoją przestrzeń o kolejne pomieszczenia w kamienicy i rozślawiła adres Boulevard de la Madeleine nr 1.

Określoną w umowie najmu z 1851 r. profesję pana Dieulafait – futra i wyroby skórzane – dobrze symbolizowała metka firmy (możliwe, że wprowadzona na początku działalności marki w 1851 r. lub najpóźniej w chwili, gdy zaczął on patentować swoje innowacyjne rozwiązania w konfekcjonowanych okryciach wierzchnich – czyli od ok. 1857 r.). Prezentowała ona półkoliście rozłożony, zapięty pasek (zapewne skórzany)

Ryc. 6. Podpis pana Clovis Dieulafait złożony przy umowie najmu pierwszego lokalu *Maison Dieulafait* w kamienicy przy paryskim 1. Boulevard de la Madeleine, Paryż, 31 XII 1851 r. Archives nationales, nr MC/ET/XXIV/1352.

z napisem umieszczonym pośrodku: MAISON DIEULAFAIT. Na pasku widniał adres pracowni: 1 BOULEVARD DE LA MADELEINE 1 (ryc. 7).

Ryc. 7. Metka żakardowa z wytkanym napisem nazwy i adresem paryskiego domu mody oraz paskiem symbolizującym główną profesję firmy – futra i wyroby ze skóry. Metka mantyli z 1880 r., Malmö Museer, nr inw. C:4381, C:4382. https://www.europeana.eu/mt/item/91658/MM_objekt_45191 [dostęp: 17.12.2022].

Kolejna reklama prasowa³⁸ z 18 grudnia 1852 r. przypominała czytelnikom o nowej marce odzieżowej pod hasłem: futra i konfekcja dla pań (*fourrures, Confect. p' Dame*), na pierwszym miejscu wymieniono C. Dieulafait 1b-d Madeleine, et 51 Luxembourg.

O wysokich ambicjach pana Dieulafait i działaniach zmierzających do wypracowania rozpoznawalności jego marki odzieżowej świadczyć może to, iż wystawiała się ona na paryskiej Wystawie Światowej w 1855 r. Donoszono o tym między innymi w gazecie „L'Ariégeois”³⁹. W numerze z 27 czerwca 1855 r. (oraz w kolejnych wydaniach) wśród firm

³⁸ „Le Constitutionnel – journal du commerce” 18 XII 1852, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k669865k/f4.item.r=Dieulafait%20et%20Bouclier.zoom#> [dostęp: 21.08.2022].

³⁹ „L'Ariégeois, Journal Politique, Litteraire et d'Annonces” 27 VI 1855, s. 4, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t5988055k/f4.item> [dostęp: 21.08.2022].

pokazujących się na wystawie, reprezentujących różne branże, wymieniono C. Dieulafait z adresem. Podkreślano, że firma ta specjalizuje się w konfekcji oraz futrach dla pań (ryc. 8).

Ryc. 8. Rubryka prasowa z adresami wybranych wystawców na paryskiej wystawie światowej. Widnieje także *Maison Dieulafait*, „L'Ariégeois, Journal Politique, Littéraire et d'Annonces” 7 VII 1855, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bd6t5988058q/f4.item> [dostęp: 21.08.2022].

Niewiele zachowało się informacji szczegółowo opisujących stoiska paryskich domów mody biorących udział w pierwszej w Paryżu międzynarodowej wystawie przemysłu i sztuki. Z zachowanego osiemsetstronicowego opisu paryskiej wystawy⁴⁰, w dziale dwudziestym piątym (konfekcjonowanie artykułów odzieżowych – produkcja wyrobów mody), tylko ogólnie omówiono ówczesny rynek produkcji i handlu konfekcją (skupiono się głównie na rynkach francuskim i brytyjskim – najliczniej reprezentowanych). Pobieżnie opisano wybrane pracownie konfekcji damskiej reprezentujące francuską modę. Spośród najciekawszych informacji wymieniono, że angielski i francuski rynek wytwarzania konfekcjonowanej odzieży damskiej oraz męskiej wciąż się rozwija. Wystawcy z obu krajów zaprezentowali odzież na rynek wewnętrzny oraz na eksport. Przytoczono także podstawowe dane statystyczne. W 1850 r. brytyjski eksport odzieży wyniósł aż dwadzieścia dwa miliony franków, przewyższając o ponad dwa miliony franków francuski eksport tego typu towarów. Już wówczas podkreślano, że ówczesny przemysł tekstylny i konfekcyjny spowodował, iż mieszkańcy rozwiniętych krajów ubierają

⁴⁰ H. Tresca, *Visite à l'exposition universelle de Paris, en 1855*, Paris 1855, s. 723–738, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6248340t/f8.item.r=visite%20a%20exposition%201855> [dostęp: 24.08.2022].

się identycznie, co jest wynikiem globalizacji rynku tekstylnego. Dalej w katalogu wystawowym bardzo lakonicznie wskazano, że tę branżę francuskiej gospodarki reprezentuje tylko kilka wyłącznie paryskich wytwórców konfekcji⁴¹.

Stwierdzono, że najbardziej innowacyjne stoisko w tym temacie zaprezentował *Maison Callebaut*. Odwiedzający mogli zobaczyć maszyny szyjące Singera sprowadzone z Nowego Jorku oraz wzory spodni i płaszczy – jak to opisano – bardzo solidnie uszytych maszynowo. Chwalono, że maszyny Singera pracując w nowoczesnej szwalni, są w stanie wykonać nawet dwieście pięćdziesiąt szwów na minutę. Wspomniano także o bardzo innowacyjnym projekcie, autorstwa londyńskiego domu mody *Lucas*, wodoodpornego płaszcza z ukrytą pomiędzy tkaniną zasadniczą a podszewką warstwą gumy, która działała jak bariera przeciwdeszczowa, niezmieniająca wyglądu płaszcza ani jego chwytu⁴².

Osobną uwagę skupiono na francuskich wystawcach specjalizujących się wyłącznie w konfekcji damskiej. Wśród paryskich domów mody wymieniono: *Gagelin*, *Dolisle*, *Bouillet* i *Cremière-Large*. Nie wspomniano w tym miejscu o *Dieulafait*, może dlatego, że była to jeszcze bardzo młoda firma, niemająca na swoim koncie żadnych spektakularnych osiągnięć z zakresu rozwoju konfekcji.

Wśród wymienionych powyżej firm na paryskiej wystawie światowej marka *Gagelin* zdobyła złoty medal za tren do sukni, który zaczynał się już od ramion. Autorem tej nowości był pracownik *Maison Gagelin* – Charles Worth⁴³ – ten sam, który umierając w 1895 r., pozostawił w rękach swoich synów jeden z najbardziej rozślawionych paryskich domów mody o nazwie *Worth*.

Niewykluczone, że udział Clovisa Dieulafait w paryskiej wystawie światowej 1855 r. zainicjował w nim działania zmierzające do bardziej śmiałego i innowacyjnego projektowania nowych rozwiązań w konfekcjonowanych strojach. Już dwa lata później, w 1857 r., działania te przyniosły pierwsze poważne decyzje biznesowe wprowadzenia na rynek krajowy i zagraniczny autorskich i innowacyjnych modeli odzieży.

⁴¹ Mało czytelnie zostało to wskazane w katalogu, ale należy przypuszczać, że mowa tutaj bardziej o firmach oferujących odzież męską lub inne wyroby konfekcjonowane – np. dla domu.

⁴² Prace nad trwałymi barierami hydrofobowymi w odzieży damskiej i męskiej były prowadzone przez wiele firm. Na początku XX w. wciąż trwały prace wykończalników nad rozwiązaniami (typy tkanin wraz z apreturą) nadającymi pełnej wodoszczelności płaszczom bez odczuwalnego, negatywnego wpływu na estetykę i komfort użytkowania odzieży. P.K. Faryś, *Konfekcja*, s. 78.

⁴³ P. Szaradowski, *Francja*, s. 18–19.

INNOWACYJNA KONFEKCJA – OCHRONA PRAW WŁASNOŚCI
INTELEKTUALNEJ PRZEZ MAISON DIEULAFAIT

Dom mody *Dieulafait* bardzo poważnie traktował projektowanie i wypuszczanie na rynek konfekcji dostępnej dla szerokiego grona odbiorców. Futra oraz inne okrycia wierzchnie od samego początku działalności firmy stanowiły główną specjalność marki. W 1858 r. „*Journal de Toulouse*” w numerze z 22 kwietnia⁴⁴ donosił, że wielką popularnością cieszy się najnowszy wiosenny płaszcz paryskiej pracowni. Jego wyjątkowość tkwiła w pomysłowości kroju nadającego wysokiego waloru użytkowego modelowi. Według opisu płaszcz był tak skonstruowany, że w kilka minut można było nadać mu aż siedem różnych kształtów, z których wszystkie były modne. Płaszcz dostępny był na rynku jako wyrób gotowy za stałą cenę. Otrzymał indywidualną nazwę handlową *Several*⁴⁵. Ponoć wiosną 1858 r. źródło jego popularności stanowiły promenady, na których eleganckie i zamożne kobiety mogły prezentować się w jednej z siedmiu form okrycia. *Maison Dieulafait* zadbał o swoje prawa własności intelektualnej i opatentował innowacyjną, zmienną formę płaszcza *Several* we Francji.

Wniosek o udzielenie świadectwa własności na wynalazek dotyczący patentu na płaszcz *Several* został złożony przez pana Le Blanc, pełnomocnika wnioskodawcy (Jules Clovis Dieulafait), rok wcześniej – 10 czerwca 1857 r., w sekretariacie Prefektury Departamentu Sekwany. Opłacony na 15 lat patent miał dotyczyć systemu odzieży nadającej się do różnych zastosowań (nr udzielonego świadectwa: 1455)⁴⁶.

Autor, kończąc pracę nad tym artykułem, odnalazł jeszcze kilka przykładów różnych patentów złożonych przez firmę pod koniec lat pięćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX wieku. Są to na tyle ważne i rozbudowane źródła, że temat ten zostanie szerzej opisany w osobnym artykule poświęconym wyłącznie patentom marki *Dieulafait*.

Autor dotarł do opisanego wniosku o ochronę praw własności intelektualnej na innowacyjną formę płaszcza na terenie Francji. Jak wskazano powyżej, ten materiał badawczy nie został jeszcze poddany analizie i zostanie opisany w osobnym artykule.

⁴⁴ „*Journal de Toulouse: politique et littéraire*” 22 IV 1858, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k53695264/f4.item.r=Dieulafait%20confection.zoom#> [dostęp: 27.09.2022].

⁴⁵ Słowo *Several* po angielsku oznacza „kilka”, co w kontekście innowacyjnych transformacji okrycia wierzchniego wydaje się być bardzo trafnym określeniem handlowym tego modelu odzieży.

⁴⁶ „*Bulletin des lois de la République française*” 1 I 1859, nr 1455, s. 411, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9736679n/f359.item.r=Dieulafait%20et%20boudier.zoom#> [dostęp: 28.11.2022].

Autor wcześniej odnalazł jednak, jak należy domniemywać, tożsamy wniosek złożony rok później w Londynie⁴⁷. 25 września 1858 r. Clovis Dieulafait złożył w Urzędzie Komisarzy Patentowych wniosek o udzielenie ochrony na swój wynalazek o nazwie: *Transformative Garments* (ubrania podlegające transformacji) wraz z hasłowym opisem zgłaszanej innowacji: „Rodzaj ubrania, który może otrzymać różne formy zgodnie z wolą użytkownika”. Wynalazek otrzymał ochronę czasową (możliwe, że jak w przypadku francuskiego wniosku – na 15 lat). Interesujące jest to, że we wniosku Clovis Dieulafait określił się jako paryski kupiec z dwoma adresami działalności: Paris, 2 Rue Sainte Appoline oraz London, 45 Essex Street, Strand. Należy przypuszczać, że w Londynie zaczął działać sklep z wyrobami marki *Dieulafait* lub też inny kupiec prowadzący interes pod tym adresem w swojej ofercie zaczął mieć wyroby paryskiego domu mody. Może było to konieczne, aby wnioskodawca miał miejsce handlu w Anglii, by móc ubiegać się o ochronę patentową na swoje wyroby w tym kraju. Modyfikowalne okrycie wierzchnie musiało cieszyć się dobrą sprzedażą rok wcześniej we Francji, skoro zdecydowano o poszerzeniu ochrony na ten produkt także na rynku brytyjskim.

W dalszym opisie wnioskodawca wskazał, że innowacja polega na projekcie odzieży (opcja wyjściowa odzieży miała mieć formę damskiego płaszcza), w którym kształt okrycia mógł być zmieniany wedle możliwych do uzyskania wariantów. Co istotne, do wniosku dołączono rysunek poglądowy (ryc. 9). W opisie załączonego rysunku innowacyjnego modelu płaszcza wyjaśniono, że grafika prezentuje podstawowe (ale nie jedyne) możliwe do uzyskania modyfikacje formy odzieży podług potrzeby użytkownika i mody⁴⁸. Wariant wyjściowy oznaczono na grafice jako fig. 1. Przedstawia formę płaszcza, który miał nosić nazwę *Ristori*. Był on bardzo długi. Sięgając prawie do kostek, okrywał szczelnie całą suknię na krynolinie. Według drugiej opcji (fig. 2) płaszcz można było skrócić. Dla tego wariantu zaproponowano nazwę *Casaque*. Wyjaśniono, że dół płaszcza doczepiany jest za pomocą guzików lub innych podobnych rozwiązań. Po odpięciu dołu uzyskiwało się krótsze okrycie. Odczepiona dolna część płaszcza pozwalała, według trzeciego wariantu (fig. 3), uzyskać pelerynę o nazwie *Talma*. Trudno na podstawie rysunków

⁴⁷ „English Patents of Inventions, Specifications: 1858, 2100 – 2174” 25 IX 1858, nr 2158, nazwa wynalazku: *Transformative Garments* (ubrania podlegające transformacji), https://books.google.de/books?id=L4UPX8ELDMYC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=2158&f=false [dostęp: 30.11.2022].

⁴⁸ Rozgraniczenie „użytkownik” a „moda” można interpretować także jako zabieg marketingowy wskazujący, że innowacyjny model odzieży, dzięki różnorodnym modyfikacjom, będzie służył dłużej opierając się postępującym coraz szybciej zmianom mody.

odgadnąć, czym konkretnie różnić się miał wariant trzeci od czwartego. Opis zdradza, że czwarta modyfikacja umożliwiała doczepienie osobnego kaptura z ozdobnym, dużym chwostem do wariantu *Talma*. Wariant *Talma* z kapturem otrzymał nazwę *Burnous*. Piąte ujęcie (fig. 5) pokazuje, że z dwuwarstwowej peleryny (fig. 4), po odjęciu dolnego fragmentu pierwotnego płaszcza (oznaczonego jako „a” i „b”), można było uzyskać jednowarstwową pelerynę z wydłużonym ku dołowi kapturem. Tę odmianę nazwano *Betty*. Rysunek szósty (fig. 6) pokazuje pelerynę o nazwie *Shawl* (szał) w stylizacji bez kaptura i dekoracyjnego chwosta. Dwa ostatnie warianty (fig. 7 i 8), nazwane *Paysanne*, wskazują, że pierwotny płaszcz można było uformować, aby uzyskać okrycie będące szerokim lub wąskim szalem. Do tych stylizacji wystarczył tylko dolny fragment pierwotnego płaszcza z fig. 1, który – jak opisano – wystarczyło uformować za pomocą guzików, haftek, gumowych taśm lub w inny sposób.

Brak bardziej szczegółowego opisu, jak pod kątem konstrukcyjnym uzyskano możliwość modyfikowania formy okrycia, a także przedłożenie w urzędzie poglądowego, a nie konstrukcyjnego rysunku – pozwalają współcześnie wyciągnąć tylko przypuszczenia na temat szczegółów budowy modyfikowanego modelu odzieży⁴⁹.

Skrócenie płaszcza ukazane pomiędzy opcją pierwszą a drugą – dzięki zastosowaniu schowanych pod spodem guzików oraz dwóch rzędów poziomych riuszy⁵⁰ – było zabiegiem nie tylko dekoracyjnym, ale także konstrukcyjnym. Z jednej strony górny rząd riuszy ukrywał doszyte od spodu guziki, a z drugiej – po odpięciu dolnej części płaszcza – riusze te stawały się dolnym wykończeniem krótszej odmiany płaszcza (fig. 2). Zestawiając ze sobą opcję drugą z trzecią, można bardzo niepewnie przypuszczać, że szerokie rękawy płaszcza można było zdemontować tak, aby z rękawa uzyskać płaski materiał. Możliwe, że w tym celu tył rękawów nie był zszyty, lecz miał rząd guzików. Po rozpięciu ich rękawy stawały się dodatkową warstwą płaszcza, pod którą można było całkowicie ukryć ręce. Z zewnątrz płaszcz przypominał wówczas pelerynę, lecz posiadając wciąż wewnętrzny stanik – nadal był płaszczem. Trudno w tej opcji wyjaśnić, jak od strony konstrukcyjnej pojawiła się dolna część płaszcza (widoczna w fig. 1 i oznaczona literowo na rysunku jako „a” i „b”). Widać

⁴⁹ Rysunek poglądowy ma adnotację: „tymczasowa specyfikacja Dieulafait”. Należy przez to rozumieć, że jest to rysunek odnoszący się do wynalazku objętego czasową ochroną.

⁵⁰ Riusza – ozdobna forma odpowiednio marszczonych pasów wykonanych z tekstylnych taśm lub przyciętych pasów tkanin zasadniczych, które wykończały (jednocześnie dekorując) krawędzie odzieży. Mogły one także, jak w przypadku omawianego przykładu, wyznaczać określone partie odzieży.

wyraźnie, że dół modelu z fig. 3 to dół z fig. 1. Kolejne przeobrażenia płaszcza (fig. 4, 5 i 6) pozwalały uzyskać lub zlikwidować kaptur oraz uformować płaszcz w formie peleryny dwu- bądź jednowarstwowej. Dwa ostatnie warianty (fig. 7 i 8) prawdopodobnie uzyskiwano tylko dzięki dolnej, odczepionej warstwie płaszcza z wariantu podstawowego. Należało zdjąć krótki płaszcz ukazany w opcji drugiej, a z dolnej warstwy modelu uformować długi lub krótki szal.

Można przypuszczać, że zasadnicza innowacja polegała na odpowiednim skrojeniu odzieży, rozplanowaniu poszczególnych demontowalnych części oraz zakomponowaniu całości w oparciu o odpowiednio przebiegające pasy riuszy. To one głównie wyznaczały poszczególne strefy, które za pomocą odpowiedniego ułożenia i/lub zdemontowania pozwalały uformować poszczególne warianty odzieży. Bez riuszy trudno byłoby zorientować się w poszczególnych modyfikacjach oraz ukryć guziki⁵¹ umożliwiające transformację.

Autor tej odzieżowej innowacji – Clovis Dieulafait – słusznie nazwał swoje opracowanie *Transformative Garments* (ubrania podlegające transformacji), skoro od wyjściowego modelu płaszcza można było płynnie

Ryc. 9. Rysunek wyjaśniający specyfikę modyfikowania formy płaszcza dla pań pozwalającego uzyskać odmienne modele okrycia wierzchniego. Wniosek patentowy nr 2158 na wynalazek, z dnia 25 września 1858 r. Wnioskodawca: Jules – Clovis Dieulafait. „English Patents of Inventions, Specifications: 1858, 2100 – 2174” 25 IX 1858, nr 2158, nazwa wynalazku: Transformative Garments (ubrania podlegające transformacji), https://books.google.de/books?id=L4UPX8ELDmYC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=2158&f=false [dostęp: 30.11.2022].

⁵¹ Guziki, ponieważ haftki (szczególnie dla mocowania dolnej partii płaszcza) byłyby zbyt niepraktyczne. W połowie XIX w. nie istniały jeszcze suwaki ani rzepy.

uzyskać coś pomiędzy płaszczem a peleryną, a następnie całość przekształcić w dwojaką pelerynę lub szal. Taką *hybrydę* lub, jak byśmy dziś powiedzieli, *transformers*, trudno byłoby przypisać konkretnym ówczesnie znanym na rynku odzieżowym konfekcjonowanym modelom. Tym samym rozwiązanie sprzed 160 lat nosi wciąż duży ładunek innowacyjności.

Okazuje się, że nie było to jedyne zgłoszenie właściciela marki *Dieulafait* o przyznanie ochrony na opracowany przez siebie wynalazek na innowacyjną formę odzieży.

Clovis Dieulafait uzyskał także czasową ochronę na swój wynalazek w Wielkiej Brytanii 12 czerwca 1857 r. (nr wynalazku: 1648). Data wskazuje, że wniosek ten został złożony w Londynie zaledwie dwa dni po zgłoszeniu wniosku w Paryżu na ochronę praw do innowacyjnej formy płaszcza *Several* podlegającego transformacjom. Wychodzi na to, że marka *Dieulafait* co najmniej dwutorowo dbała o jak najszerszą terytorialnie ochronę swoich oryginalnych rozwiązań konstrukcyjnych w konfekcjonowanych okryciach damskich. Anglia, obok Paryża, stanowiła dla *Maison Dieulafait* zapewne najważniejszy rynek zbytu, dlatego zadbano o prawną ochronę autorskich opracowań oferowanej do sprzedaży konfekcji również w tym kraju. Ze zwięzłego opisu zgłaszanego wynalazku można wyczytać, że dotyczył podobnej, jeśli nie tej samej innowacji, czyli modyfikowanego damskiego płaszcza. Tym razem chodziło o: „ulepszoną metodę wytwarzania odzieży, dzięki której jedna część odzieży może być zmieniona w inną z kilku innych”⁵². Wynalazek został poszerzony nie tylko o damskie okrycie wierzchnie, lecz także o płaszcz dla panów. Podstawowa innowacja w okryciu dla pań i panów była taka sama – możliwość uzyskiwania odmiennych form odzieży wierzchniej dzięki odpowiednim modyfikacjom bazowego modelu. W opisie zaznaczono, że brak jest rysunków, i wskazano, że⁵³:

Płaszcz dżentelmena może zostać przekształcony w krótki lub długi płaszcz, frak, płaszcz myśliwski itp. W przypadku pań ta sama część garderoby może zostać zmieniona w płaszcz a Talma, a bernous, a basquine, a nawet w to, co się nazywa a Ristori. Rezultaty te uzyskuje się dzięki zastosowaniu guzików, haftek czy elastycznych taśm, wstążek lub konstrukcyjnych elementów dekoracyjnych⁵⁴.

⁵² Dieulafait, 12th June 1857. *Chronological index of patents applied for and patents granted, for the year 1857*, London 1858, s. 101, nr 1648, https://books.google.de/books?id=M64y-20bUR7AC&printsec=frontcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=1648&f=false [dostęp: 10.12.2022].

⁵³ Tłumaczenie z języka angielskiego – autor artykułu.

⁵⁴ *Patents for inventions. Abridgments of Specifications relating to Wearing Apparel, Division II. Body coverings, A.D. 1671–1866*, London 1875, s. 214–215, nr 1648, <https://books.google.pl/>

5 kwietnia 1858 r. pan Dieulafait zgłosił w Londynie kolejny wynalazek (nr 721), który otrzymał czasową ochronę. Opis wynalazku jest identyczny jak ten z 12 czerwca 1857 r. Z jakichś jednak powodów ponownie zgłoszono wynalazek i otrzymał on czasową ochronę. Także w tym przypadku wskazano, że brak jest rysunku⁵⁵.

Maison Dieulafait zadbał w tym czasie o swoje interesy również w Belgii. Za pośrednictwem pełnomocnika w Brukseli (L.C. Durn) zastrzegł swoje prawa do innowacyjnego „systemu sukienek mających zastosowanie do różnych celów”. Brukselskie zgłoszenie wynalazku datowane jest na 15 czerwca 1857 r. Wskazano także, że innowacja ta otrzymała 29 maja 1857 r. patent francuski⁵⁶.

W lipcu 1860 r. francuska prasa donosiła⁵⁷, że *Maison C. Dieulafait* wypuścił na rynek wyjątkowe i autorskie morskie kostiumy kąpielowe⁵⁸ (wskazano, że modele są na wyłączność marki – tym samym także i one objęte były patentem). Letnią nowość zachwalano słowami: „[...] specjalna linia morskich kostiumów kąpielowych, które są wyłączne [tzn. na wyłączność marki Dieulafait] i które swoją oryginalną oraz kokieterijną formą zniszczą te stare i ohydne kostiumy, które dotychczas nosiły damy [...]”⁵⁹. Dom mody oferował dla wszystkich zainteresowanych klientek przesłanie (za pobraniem) miniatur przedstawiających nowe modele kostiumów kąpielowych.

books?id=s0ESI8egvQ4C&pg=PA581&dq=Dieulafait&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiX-36iRI-r7AhVWi_0HHS76DBkQ6AF6BAGKEAI#v=onepage&q=1648&f=false [dostęp: 10.12.2022].

⁵⁵ *Ibidem*, s. 236–237, nr 721, https://books.google.pl/books?id=s0ESI8egvQ4C&pg=PA581&dq=Dieulafait&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiX36iRI-r7AhVWi_0HHS76DBkQ6AF6BAGKEAI#v=snippet&q=721&f=false [dostęp: 10.12.2022].

⁵⁶ „The Commissioners of Patents’ Journal” 10 VII 1857, nr 367, s. 915 [Belgium, nr 19], <https://books.google.pl/books?id=fZJGAQAAMAAJ&pg=PA915&dq=Dieulafait+patents&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiY6pnNsr7AhUdgf0HHXUtDo84ChDoAXoE-CAYQAg#v=onepage&q=Dieulafait%20patents&f=false> [dostęp: 10.12.2022].

⁵⁷ „Journal de Toulouse: politique et littéraire” 16 VII 1860, nr 196, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5370330t/f4.item.r=Dieulafait%20fourrures.zoom> [dostęp: 28.12.2022]. Tożsame ogłoszenie ukazało się dwa dni później w innej gazecie: „Le Courrier de la Rochelle” 18 VII 1860, nr 57, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1141722t/f3.item.r=Dieulafait%20fourrures.zoom> [dostęp: 28.12.2022].

⁵⁸ Określenia „morskie kostiumy kąpielowe” nie należy utożsamiać z dzisiejszymi modelami kostiumów kąpielowych. W drugiej połowie XIX w. pod pojęciem kostiumu kąpielowego zawierał się strój jednoczęściowy, szczególnie zakrywający brzuch, plecy, biust oraz nogi do kostek. Kostium damski mógł mieć także krótką sukienkę skrywającą kobiece krągłości.

⁵⁹ Tłumaczenie z języka francuskiego – autor artykułu.

C. DIEULAFAIT ET E. BOUCLIER – SPÓŁKA W LATACH 1860–1870

Koniec lat pięćdziesiątych musiał przynieść marce spory rozgłos i rozpoznawalność. Nowo opracowane innowacyjne modele konfekcji – opatentowane i wprowadzone na rynek zarówno francuski, jak i co najmniej angielski i belgijski, dzięki reklamie prasowej zapewne cieszyły się wzięciem wśród klientów. Clovis Dieulafait swoimi szeroko zakrojonymi działaniami udowodnił, że interesuje go rozwój jego firmy, który oparty miał być na wytwarzaniu nowoczesnej, eleganckiej, ale i bardzo praktycznej konfekcji dla kobiet. Celował głównie w innowacyjne rozwiązania konstrukcyjne, które konfekcjonowanym modelom gotowym miały umożliwić prostą ich transformację według potrzeb. Działania te można uznać za bardzo nowatorskie w ówczesnych czasach.

Marka starała się nadać wyrobom seryjnym cech użytkowych umożliwiających szeroką transformację modelu przez użytkownika. Uzyskiwał on tym samym kilka różnych estetycznie i czysto użytkowo modeli odzieży. Takie posunięcia niosły ogromną wartość promocyjną i sprzedażową. Właściciel marki doskonale zdawał sobie z tego sprawę, skoro zadbał o ochronę praw własności intelektualnej na swoje rozwiązania.

Bardzo możliwe, że właśnie te rozreklamowane, patentowane i innowacyjne modele odzieży dla kobiet zachęciły potencjalnych inwestorów do współpracy z panem Dieulafait. W lipcu 1860 r. *Maison C. Dieulafait* reklamował się nowymi modelami kostiumów kąpielowych dla kobiet, a w grudniu tego samego roku w prasie pojawiło się nowe oznaczenie firmy. Stając się zapewne spółką, występowała już ona pod nową nazwą – *Maison Dieulafait et Bouclier*. Pod tym szyldem reklamowała się między innymi w dwóch paryskich gazetach (przykład reklamy – ryc. 13), przypominając paniom o doskonałym wyborze konfekcji i futer na sezon zimowy 1860/1861, dostępnych pod niezmiennym paryskim adresem – 1. Boulevard de la Madeleine⁶⁰. Tym samym należy wnioskować, że pomiędzy sierpniem a grudniem 1860 r. pan Dieulafait wszedł w spółkę.

Rok później, na początku sezonu zimowego, w listopadzie 1861 r., w jednej z paryskich gazet⁶¹ pojawiła się krótka notka prasowa informująca, że dom mody *Dieulafait et Bouclier* oferuje wyprzedaż futer i pozostałej konfekcji z powodu rozszerzenia działalności (chodziło raczej

⁶⁰ „Journal des débats politiques et littéraires” 11 XII 1860 <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4525474/f2.item.r=Dieulafait%20et%20Bouclier.zoom> [dostęp: 8.10.2022]; „Le Pays: journal des volontés de la France” 8 XII 1860, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4653819d/f2.item.r=Dieulafait%20et%20Bouclier.zoom#> [dostęp: 8.10.2022].

⁶¹ „Le Pays: journal des volontés de la France” 28 XI 1861, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4652564w/f3.item.r=Dieulafait%20et%20bouclier.zoom> [dostęp: 22.11.2022].

o powiększenie przestrzeni domu mody pod dotychczasowym adresem). Pracownia przypuszczalnie nie zaprzestała działalności, ponieważ trzy tygodnie później – 18 grudnia 1861 r. – przypominała⁶² klientkom o możliwości dokonania zakupów na sezon zimowy – szczególnie w zakresie futer i konfekcji.

W jednym z czasopism z kwietnia 1868 r., pośród wykazu najróżniejszych pracowni i domów towarowych warty odwiedzenia w trakcie zakupów, wymieniono pod hasłem konfekcja markę *Dieulafait et Bouclier*. Wskazano także w skrócie adres firmy przy bulwarze Madeleine. Pokrywałoby się to z oznaczeniami, jakie widnieją przy dwóch obiektach (mantyłach) ze zbiorów Metropolitan Museum w Nowym Jorku. Wskazano, że są one oznaczone metkami *Dieulafait et E. Bouclier*. Pierwszy model według autora został dobrze wydатовany (1865–1870)⁶³, drugi także musi być z lat sześćdziesiątych (muzeum błędnie wydatoowało ten obiekt na przełom XIX i XX w.)⁶⁴.

W grudniu tego samego roku *Maison Dieulafait et Bouclier* reklamował się w prasie⁶⁵ doskonałym wyborem wyselekcjonowanych konfekcji z obszernym wyborem damskich futer, kostiumów, płaszczy oraz sukien wieczorowych i płaszczy obszytych futrami.

W opracowaniu z 1871 r. poświęconym tematowi zniszczeń Paryża na przestrzeni wieków nie omieszkało wspomnieć o domu mody. Był on przez dwa dni maja (21–22) 1871 r. przejęty (wraz z całym budynkiem) przez grupę stu pięćdziesięciu powstańców Komuny Paryskiej. Z pozycji tej walczyli oni na zabarykadowanym bulwarze, przy którym znajdowała się pracownia. Budynek nie ucierpiał zbyt mocno od walk, jednak witryny domu mody wraz z częścią towarów uległy zniszczeniu. Co istotne, w przytaczanym opracowaniu wskazano, że był to szanowany w Paryżu i na świecie, bardzo elegancki dom mody. Ubolewano nad jego pechowym losem w trakcie Komuny Paryskiej, podkreślając jednocześnie, że dom mody został odświeżony i wciąż pozostaje otwarty dla klientów⁶⁶.

⁶² Notka reklamowa w czasopiśmie „Journal des débats politiques et littéraires” 18 XII 1861, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k452554b/f2.item.r=Dieulafait%20et%20bouclier.zoom> [dostęp: 22.11.2022].

⁶³ The Metropolitan Museum of Art, Accession Number: 2009.300.340, <https://www.metmuseum.org/search-results?searchFacet=Art&q=2009.300.340> [dostęp: 25.08.2022].

⁶⁴ The Metropolitan Museum of Art, Accession Number: C.I.37.44.5, <https://www.metmuseum.org/search-results?searchFacet=Art&q=C.I.37.44.5> [dostęp: 25.08.2022].

⁶⁵ „Figaro: journal non politique” 25 XI 1869, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k271721k/f2.item.r=Dieulafait%20et%20Bouclier.zoom> [dostęp: 8.10.2022].

⁶⁶ *Itinéraire des ruines de Paris: Notices historiques sur les monuments incendiés*, Paris 1871, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5447385c/f25.image.r=dieulafait?rk=1072966;4> [dostęp: 20.08.2022].

W powyższym opracowaniu z 1871 r. podpisano firmę jako *Maison Dieulafait*, a nie jako spółkę panów Dieulafait i Bouclier. Rzeczywiście – wówczas spółka już nie istniała. W jednej z gazet, w numerze z lutego 1870 r.⁶⁷, wskazano, że panowie Jules Clovis Dieulafait i Gustave Ernest Bouclier zlikwidowali spółkę o nazwie: *C. Dieulafait et E. Bouclier*. Informowano, że 27 stycznia 1870 r. zarejestrowano akt notarialny (sporządzony 19 stycznia u paryskiego notariusza Jeana Alexandre Bonneau⁶⁸) likwidacji spółki pomiędzy oboma panami⁶⁹. Bouclier zamieszkiwał wówczas w Paryżu przy Boulevard Malesherbes nr 30, a Dieulafait przy Rue de la Luxembourg nr 51 (dziś to Rue Cambon). Wychodzi na to, że Clovis Dieulafait mieszkał wówczas w tej samej kamienicy, w której działał dom mody (lub taki też adres podał do aktu notarialnego jako miejsce rzekomego zamieszkania). Likwidacja spółki nastąpiła z dniem 1 lutego 1870 r. Ustalono także likwidatora spółki⁷⁰. Nic więcej nie wskazano w zmianie prasowej.

Autor artykułu nadal poszukuje aktów notarialnych powołania i likwidacji tej spółki. Aktualnie można snuć tylko przypuszczenia, co legło u podstaw zawiązania i rozwiązania współpracy pomiędzy kupcami. Niewykluczone, że udziałowiec miał w 1860 r. dofinansować młodą firmę, w zamian otrzymując ustalony procent z przychodu. Późniejsze spółki prowadzące dom mody, opisane w dalszej części artykułu, opierały się na takim modelu współpracy pomiędzy współnikami.

DALSZY ROZWÓJ FIRMY – LATA SIEDEMDZIESIĄTE XIX W.

Firma dbała o stały dostęp nowości, starając się wyróżnić na tle konkurencji. W paryskiej prasie w działach poświęconych modzie wskazywano, że firma należała do pierwszorzędných w swoim fachu. W paryskim „la France” z 30 maja 1875 r.⁷¹ zachwalano najnowsze, wiosenne modele

⁶⁷ „Le Droit: journal des tribunaux” 5 II 1870, s. 119, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2984393p/f3.item#> [dostęp: 26.11.2022].

⁶⁸ Zdigitalizowane repertorium paryskiego notariusza Jean Alexandre Bonneau działającego w latach: 1869–1889 w zbiorach Archives nationales de France, https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/mm/media/download/DAFANCH96_041MIC06014_L-medium.jpg [dostęp: 17.01.2023].

⁶⁹ W tym akcie notarialnym określili się oni jako kupcy.

⁷⁰ Narożna kamienica, w której działał *Maison Dieulafait*, posadowiona była na rogu Boulevard de la Madeleine nr 1 oraz Rue de la Luxembourg nr 51.

⁷¹ „La France: politique, scientifique et littéraire” 30 V 1875, <https://www.retronews.fr/journal/la-france/30-mai-1875/649/2214407/3> [dostęp: 20.08.2022].

stroj podróżnych oraz suknie plażowe z muslinu. Doceniono także perłowo-białe jedwabne tkaniny o deseniach w stylu *chinoiserie*, które używano w modelach marki. Wspaniałym przykładem tkanin odzieżowych o deseniach w stylu *chinoiserie* dostępnych wówczas w ofercie *Maison Dieulaufait* jest zachowany płaszcz/mantyla datowana na ok. 1880 r. ze zbiorów Palais Galliera musee de la Mode de la Ville de Paris (ryc. 10, 11)⁷².

Ryc. 10, 11. Płaszcz/mantyla uszyta z jedwabnej tkaniny o wzorze w stylu *chinoiserie*, *Maison Dieulaufait*, ok. 1880 r. Palais Galliera musee de la Mode de la Ville de Paris (museum number: 1991.191.X), <https://www.parismuseescollections.paris.fr/en/node/195467#infos-principales>, domena publiczna, [dostęp: 25.08.2022].

Minęły kolejne lata działalności firmy. Zmieniły się gusta klientów, nurty w modzie. Ewoluowały techniki wytwarzania tekstyliów i szycia odzieży, a marka wciąż pozostawała wierna pierwotnej profesji. Zarówno

⁷² Zbiory online Palais Galliera musee de la Mode de la Ville de Paris, Cape, vers 1880, museum number: 1991.191.X, <https://www.parismuseescollections.paris.fr/en/node/195467#infos-principales> [dostęp: 25.08.2022].

w reklamach z lat pięćdziesiątych, jak i w kolejnych dekadach pracownia konsekwentnie podpisywała się jako: *confections, fourrures*⁷³, czasem dodając do tego zestawu oznaczenie *robes*⁷⁴ (tzn. suknie, bluzki).

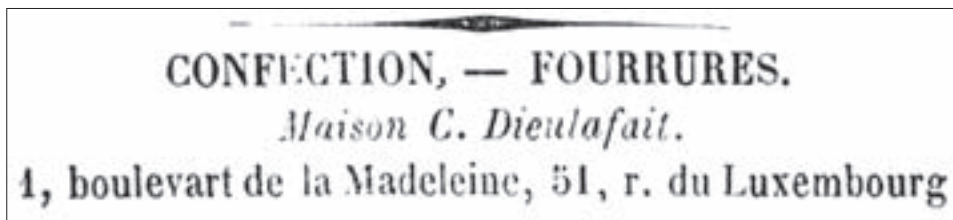
Maison Dieulafait otworzył się w czasach, w których odzież konfekcjonowana zaczynała dopiero się rozwijać. Na podstawie podejścia tej firmy do swojej profesji można zaryzykować stwierdzenie, że w latach pięćdziesiątych czy sześćdziesiątych XIX w. odzież konfekcjonowana oznaczała, dla pierwszych marek zajmujących się konfekcją, wytwarzanie seryjne modeli, ale z uwzględnieniem jak najwyższej jakości (możliwej do osiągnięcia w bardziej seryjnym niż indywidualnym podejściu do szycia). Odzież powstawała w oparciu o innowacyjne opracowania, które miały nadawać dużą praktyczność modelom. Wówczas, podobnie jak w czasach obecnych, szycie eleganckich futer, wyrobów skórzanych czy autorskiej konfekcji należało do jednych z trudniejszych profesji krawieckich. Praca z trudnym i drogim materiałem oraz konieczność stałego wprowadzania nowości wymagały dużej dyscypliny pracy i fachowości. Odnosząc się do wskazanych przykładów patentowanych innowacji, można stwierdzić, że marka pracowała w dużej mierze w oparciu o własne rozwiązania – zarówno techniczne, jak i artystyczne. Tym samym ich wyroby konfekcjonowane cechowała wysoka jakość, a szersza dostępność nie musiała być związana z szyciem wyrobów opracowywanych w oparciu o oszczędne, standaryzowane rozwiązania. Konfekcja w *Maison Dieulafait* oznaczała wyroby półgotowe lub gotowe, dostępne od ręki – ale opracowywane w oparciu o wysoką kulturę krawiectwa. Firma nie trudniła się przemysłowym, wielkoseryjnym wytwarzaniem dla masowego odbiorcy.

Tak rozumiana konfekcja, dla najlepiej wykonanych modeli, wyraźnie zdominowała rynek odzieżowy, począwszy od około czwartej ćwierci XIX w. Wyraźnie w drugiej połowie wieku mniej lub bardziej słuszne okazywało się utożsamianie masowej konfekcji z tandetą. Niską kulturą szycia masowego cechowały się fabryki odzieży, firmy odzieżowe oferujące konfekcję wysyłkowo czy domy towarowe w najtańszych seriach odzieży gotowej.

⁷³ Futra.

⁷⁴ Przykładem reklamy prasowej, w której użyto zwrotu *ROBES*, a nie *CONFECTIONS*, jest reklama *Maison Dieulafait* z 1 IV 1878 r. w czasopiśmie „*LE FIGARO – journal non politique*”. Możliwe, że słowo *ROBES* użyto w tej reklamie z powodów prozaicznych. Chodziło o zmieszczenie reklamy w jednej wąskiej linijce (podobnie zredagowane były wszystkie inne reklamy w tej rubryce). Pełna, najczęściej stosowana nazwa, czyli: *Maison Dieulafait 1, boulevard de la Madeleine, Confections, Fourrures*, byłby zbyt długi, dlatego zastosowano skrót: *M-on Dieulafait, Robes, Fourrures, 1, B-d Madeleine*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k276679d/f3.item.r=Dieulafait%20confections.zoom> [dostęp: 20.08.2022].

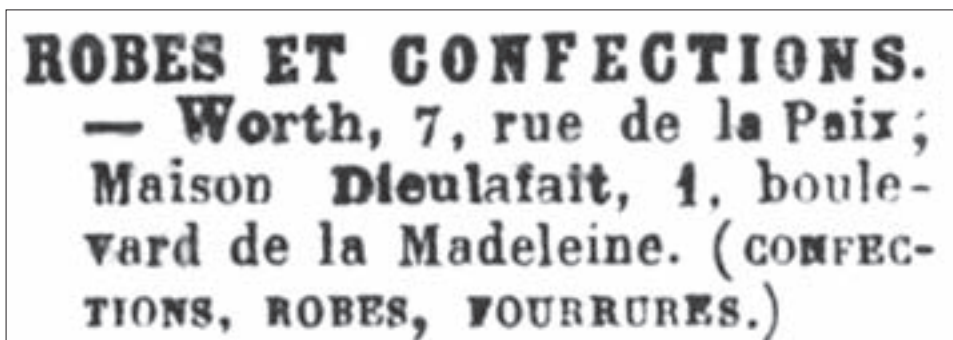
WYBRANE REKLAMY PRASOWE *MAISON DIEULAFAIT*
NA PRZESTRZENI DEKAD

Ryc. 12. Reklama prasowa w gazecie „L’Argus: revue théâtrale et journal des comédiens” 18 V 1852, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6526404v/f4.item> [dostęp: 22.08.2022].

Ryc. 13. Reklama prasowa w gazecie „Le Pays: journal des volontés de la France” 8 XII 1860. Źródło: Bibliothèque nationale de France – Gallica [dostęp: 22.08.2022].

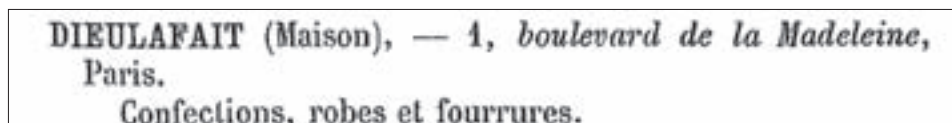
Ryc. 14. Reklama z 1872 r. (zestawiony wraz z domem mody Worth w dziale suknie i konfekcja). Saint-Loup, *Ce que disent les fleurs: leurs vertus et leur correspondance mystérieuse avec les dames et les demoiselles*, Paris 1872, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9615074d/f1.item> [dostęp: 22.08.2022].

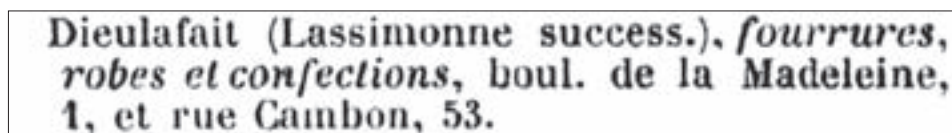
Ryc. 15. Reklama prasowa z 1878 r. umieszczona w gazecie „The American advertiser” z 23 II 1878 r., <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9481624/f3.item.r=Dieulafait%20boulevard%20de%20la%20Madeleine.zoom#> [dostęp: 12.09.2022].

Ryc. 16. Reklama prasowa zredagowana w języku angielskim, ponieważ ukazała się w wydawanej w Paryżu anglojęzycznej gazecie „The American register for Paris and the continent” 29 III 1890, nr 1147, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k23943515/f1.item.r=Dieulafait%20confection.zoom> [dostęp: 30.12.2022].

Ryc. 17. Informacja adresowa o *Maison Dieulafait* na koniec 1892 r. umieszczona w książce adresowej firm handlowych i przemysłu, 1 I 1893 [W książce adresowej na 1893 r., ze stanem na koniec 1892 r., brak jest marki *Lassimonne* oraz nie występuje także marka *Lavoix*. Pod adresem 1 Boulevard de la Madeleine wciąż wymieniany jest *Maison Dieulafait*.] <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5674869c/f282.item.zoom> [dostęp: 27.09.2022].

Ryc. 18. Marka *Dieulafait* wskazana w spisie firm (na koniec 1891 r.) z oznaczeniem, że kontynuatorem marki jest firma *Lassimonne*. *Annuaire-Almanach du commerce*, Paris 1892, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k32004844/f425.image.r=Madeleine> [dostęp: 22.08.2022].

Dieulafait (Lavoix, success.), fourrures, manteaux, robes et trousseaux, boul. de la Madeleine, 1.

Ryc. 19. Marka *Dieulafait* wskazana w spisie firm (na koniec 1895 r.) z oznaczeniem, że kontynuatorem marki jest firma *Lavoix*. *Annuaire-Almanach du commerce*, Paris 1896, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9684013b/f392.item.zoom> [dostęp: 22.08.2022].

Marka *Dieulafait* nadal pozostawała wierna swej pierwotnej specjalizacji. Potwierdzeniem tego może być jedna z reklam z 1872 r. Została ona zamieszczona w broszurowym wydaniu książeczki dla pań na temat roślin przydatnych w gospodarstwie domowym⁷⁵. Na przedostatniej stronie wydrukowano krótki wykaz wybranych adresów firm, które mogą zainteresować czytelniczki. Pośród wytwórni obuwia damskiego, brązów, tapet, parasoli oraz perfum pojawiło się kilka adresów pracowni zajmujących się wytwarzaniem odzieży miarowej i konfekcji. Pod hasłem „konfekcja dla pań” wymienione są tylko dwie pracownie: *Worth* i *Dieulafait*⁷⁶. Marka wymieniona jest jako jedyna pod hasłem „futra”. Pod koniec listy różnych wytwórców ponownie wskazano *Maison Dieulafait* oraz firmę *Worth* – tym razem pod hasłem: *robes et confections*⁷⁷. Wydawca broszury miał zapewne trochę miejsca i redagując zapis, zmieścił więcej szczegółów niż przy pierwszej wzmiance o obu pracowniach. Zapisano: „*ROBES ET CONFLECTIONS – Worth, 7, rue de la Paix; Maison Dieulafait, 1, boulevard de la Madeleine. (CONFLECTIONS, ROBES, FOURRURES)*”⁷⁸. Zapis „konfekcja, suknie, futra”, umieszczony w tabeli w świetle konstrukcji informacji o obu domach mody, należy łączyć raczej z *Maison Dieulafait* niż z *Worthem*⁷⁹.

⁷⁵ Saint-Loup, *Ce que disent les fleurs: leurs vertus et leur correspondance mystérieuse avec les dames et les demoiselles*, Paris 1872, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9615074d/f1.item> [dostęp: 18.08.2022].

⁷⁶ Pracownia *Wortha* wymieniona jako: *Worth*, a pracownia *Dieulafait* z określeniem: *M-on* (czyli *Maison* – tzn. dom mody) – *M-on Dieulafait*.

⁷⁷ Francuskiego określenia *robes et confections* (czyli: suknie i konfekcja) nie należy rozumieć wprost. W handlu drugiej połowy XIX w. oznaczało, że dana firma ma w swojej ofercie najróżniejsze modele miarowe (nie tylko suknie, lecz także inne typy odzieży) oraz gotowe lub półgotowe modele konfekcjonowane (tańsze z racji tego, że są gotowe pod dany rozmiar lub wymagają minimalnych dopasowań pod klienta). Wiele ówczesnych domów mody miało w ofercie pierwszoplanowe modele miarowe i drugoplanową konfekcję wysokiej jakości.

⁷⁸ SUKNIE I KONFEKCJA – *Worth*, 7, rue de la Paix; *Maison Dieulafait*, 1, boulevard de la Madeleine (KONFEKCJA, SUKNIE, FUTRA).

⁷⁹ Hasłowe wskazanie podstawowego asortymentu tylko dla *Maison Dieulafait*, z pominięciem *Wortha*, mogło wynikać z tego, że w latach siedemdziesiątych XIX w. marka *Worth* była już na tyle znana w Europie i Stanach Zjednoczonych Ameryki, że właściciel

Autorowi nie jest wiadome, kiedy dokładnie Clovis Dieulafait zaprzestał osobistego prowadzenia swojej firmy. Według znanych autorowi dokumentów 1 lutego 1870 r. zakończył współpracę ze swoim współnikiem, zamykając spółkę *Dieulafait et Bouclier*. Kolejny akt notarialny z 1877 r. wskazuje już Josephine Lamarre (po mężu – Lassimonne) jako właścicielkę-sukcesorkę *Maison Dieulafait*.

Na tej podstawie można sądzić, że rezygnacja pana Dieulafait z prowadzenia założonej przez siebie firmy nastąpiła pomiędzy 1870 a 1877 r. Jego zgon nastąpił w wieku 53 lat, dnia 3 listopada 1878 r., w rodzinnych stronach – w Normandii⁸⁰.

LASSIMONNE ET CIE. – SPÓŁKA PROWADZĄCA OD 1877 R. MAISON DIEULAFAIT

Według informacji tygodnika poświęconego francuskim archiwom handlowym w październiku 1877 r. powołano spółkę, która od początku roku następnego miała prowadzić dom mody *Dieulafait*. Była to spółka komandytowa *Lassimonne et Cie.* („*Lassimonne* i współnicy”). Zawijająca się spółka miała działać pod nazwą wchłanianego domu mody – *Ancienne maison Dieulafait* („dawny dom⁸¹ *Dieulafait*”). Spółka miała trwać 6 lat z dotychczasową siedzibą przy bulwarze. Jej kapitał został ustalony na 335 tys. franków. Według zapisów spółka miała kontynuować dotychczasowy profil działalności marki *Dieulafait*⁸². Hasłowa wzmianka nie wskazuje nic więcej. Była ona jednak bardzo cenną informacją dla autora, stanowiącą źródło dla dalszych poszukiwań.

Akt notarialny zachował się do naszych czasów i aktualnie znajduje się w zbiorach Archiwum Paryskiego (Archives de Paris). Dzięki uprzejmości pracowników archiwum autor niniejszego artykułu, w odpowiedzi na złożony wniosek, otrzymał fotokopię czterostronicowego aktu notarialnego⁸³. Został on spisany u notariusza 17 października 1877 r.

ograniczał się (w krótkich informacjach) jedynie do samej nazwy i ewentualnie paryskiego adresu pracowni.

⁸⁰ <https://gw.geneanet.org/afgsueil?lang=sv&iz=3631&p=clovis+jules&n=dieulafait> [dostęp: 9.02.2023].

⁸¹ Dom w znaczeniu – dom mody.

⁸² „Archives commerciales de la France” 21 X 1877, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55945939/f2.item.r=dieulafait%20boul#> [dostęp: 25.08.2022].

⁸³ Archives de Paris, akt nr 1500 zarejestrowany 17 X 1877 r. [nr archiwum: D31U3_392_1500]. Tłumaczenie z języka francuskiego aktu notarialnego spółki z 17 X 1877 r. – na zlecenie autora artykułu.

(rejestracja spółki: 20 października 1877 r.). W dziewiętnastu paragrafach, zapisanych doskonale czytelnym pismem, ustalono nowe warunki prowadzenia firmy. Na wstępie wskazano dane osobowe właścicielki domu mody *Dieulafait*. Była nią wówczas Josephine Lamarre⁸⁴ (po mężu – Lassimonne)⁸⁵. W dokumencie brak wskazania miejsca i daty urodzin Josephine Lamarre (autorowi udało się ustalić w innych źródłach te dane: Metz, 31 marca 1829 r.⁸⁶).

Akt notarialny wskazuje istotną, wówczas standardową informację, że panią Lamarre wspiera i upoważnia do działania w tym akcie notarialnym jej małżonek – Ambroise Prudent Lassimonne. Takie sformułowanie dowodzi, że ówczesne zamężne kobiety nie mogły samodzielnie prowadzić działalności gospodarczej bez aprobaty ze strony męża.

Taki stan rzeczy był we Francji powszechny i wynikał z tradycyjnego modelu postrzegania roli małżonków. Mąż zarządzał majątkiem oraz ewentualnymi aspiracjami żony wybiegającymi ponad aktywność dotyczącą prowadzenia domu. Akcenty postępującej emancypacji Europejki pojawiały się coraz częściej w latach sześćdziesiątych. W 1863 r. we Francji otwarto pierwsze uczelnie dla kobiet. Traktat *Poddaństwo kobiet* z 1869 r., pióra Brytyjczyka Johna Stuarta Milla, nasilił międzynarodową dyskusję na temat nieprawidłowych proporcji ograniczających rolę kobiet w rozwijającym się świecie⁸⁷.

Można wysnuć przypuszczenie, że państwo Lassimonne reprezentowali nowoczesne podejście do partnerstwa w związku, w którym żona mogła rozwijać swoje umiejętności i pasję również na drodze zawodowej, licząc na wsparcie współmałżonka.

Wracając do aktu notarialnego, w dokumencie wskazany jest adres zamieszkania właścicielki: Rue Du Luxembourg 44 oraz dokładny adres *Maison Dieulafait* – Paryż, róg Boulevard de la Madeleine nr 1 i Rue Du Luxembourg nr 48 i 51. Adres zamieszkania właścicielki sąsiadował

⁸⁴ Według późniejszego aktu notarialnego z 1892 r., którego stroną była pani Lamarre, jej pełne imię i nazwisko brzmiało: Thérèse Joséphine Lamarre.

⁸⁵ W artykule autor stosować będzie zapis pani Lassimonne. W dalszej części aktu notarialnego posługiwał się nim również notariusz.

⁸⁶ W „Bulletin des lois de la République française” [„Biuletynie praw Republiki Francuskiej”] 1 I 1881, nr 1224, s. 326–327, Thérèse Joséphine Lamarre, wdowę Lassimonne, w zestawieniu tabelarycznym wymieniono jako jedną z osób, której dekretem ministra finansów i ministra wojny z 13 I 1881 r. przyznano emeryturę cywilną. Jako datę wymagalności emerytury wskazano 27 VI 1879 r., czyli dzień po śmierci małżonka pani Lamarre – pana Ambroise Prudent Lassimonne. Wdowa Lassimonne otrzymała rządową (wojskową) emeryturę po mężu, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4221284h/f362.item.r=Therese%20Josephine%20Lamarre.zoom> [dostęp: 3.11.2022].

⁸⁷ T. Kizwalter, *Historia Powszechna – XIX wiek*, Warszawa 2007, s. 88.

z adresem firmy. Na mapie Paryża (ryc. 4) wydanej rok po dacie spisania aktu notarialnego widać, że ulica dochodzi do skrzyżowania, przy którym działała pracownia. Współcześnie ta ulica nosi nazwę Cambon.

Akt notarialny został spisany w celu zawiązania spółki działającej jako firma o nazwie *Lassimonne et Cie.* („*Lassimonne i wspólnicy*”) pomiędzy dotychczasową właścicielką domu mody – Josephine Lassimonne – a Pierre’em Jeanem Baptiste Duché, zamieszkałym w Paryżu przy ulicy Lafayette 13. Ze strony Josephine Lassimonne miała to być spółka jawna, a ze strony pana Duché – spółka komandytowa.

Wskazano, że działalność będzie polegała na handlu sukniami, odzieżą itp.⁸⁸ i prowadzona będzie pod szyldem *Ancienne Maison Dieulafait* („Dawny Dom *Dieulafait*”) z siedzibą w Paryżu pod dotychczasowym adresem. W oparciu o zachowane reklamy i wzmianki prasowe rzadko kiedy posługiwano się pełnym określeniem. Zazwyczaj sygnowano firmę nadal jako *Dieulafait*.

Spółka pomiędzy stronami miała trwać sześć lat (1 stycznia 1878 – 31 grudnia 1883 r.), a jedynym jej zarządcą miała być Josephine Lassimonne. Była ona, jako jedyna, upoważniona do składania wszelkich podpisów związanych z funkcjonowaniem firmy oraz, jak to zapisano: „poświęcać będzie spółce cały swój czas i starania bez możliwości zwolnienia się z jakiegokolwiek transakcji zagranicznej, handlowej czy przemysłowej”.

Paragraf szósty wymienia, co każda ze stron wnosi do nowo powoływanej spółki:

Pani Lassimonne wnosi do spółki:

Swój zakład przemysłowy [zapewne chodzi o dom mody *Dieulafait*];

Swój udział w zyskach przedsiębiorstwa handlowego działającego pod firmą *Ancienne Maison Dieulafait* – całość wyposażenia, ruchomości przemysłowe i wszystko to, co służy korzystaniu z nich i potrzebom klientów – o wspólnie uzgodnionej wartości całkowitej sto tysięcy franków (100 000 F);

Kwotę 110 000 F w postaci towarów, które znajdują się w zasobach spółki dnia 1 stycznia 1878 r.; uzupełnieniem tej sumy będą kwoty dochodów pojawiających się stopniowo w późniejszym okresie 110 000 F.

Pan Duché wnosi do spółki tytułem aportu komandytowego kwotę 125 000 F, która wpłacona zostanie w ciągu ośmiu dni od dnia 1 stycznia 1878 r.

⁸⁸ Notarialny zapis zakresu działalności jest bardzo lakoniczny, ale i szeroki. Było to zapewne celowe posunięcie, nienaruszające niepotrzebnych ograniczeń.

Z powyżej zacytowanego paragrafu wynika, na jaką kwotę wyceniono pełne wyposażenie pracowni (główną przestrzeń handlową oraz całe zaplecze), nie wliczając w to towaru. W 1877 r. kwota 100 tysięcy franków była pokaźna⁸⁹. Na zbliżoną kwotę oszacowano wartość towarów domu mody na koniec 1877 r.

Według tego samego paragrafu nowy udziałowiec w osobie pana Duché miał wnieść do spółki, tytułem aportu komandytowego, kwotę 125 tysięcy franków.

W oparciu o paragraf siódmy udziałowcy mieli otrzymywać odsetki od własnych wkładów w wysokości dziesięciu procent rocznie. W świetle tego zapisu można wnioskować, że Josephine Lassimonne pobierała rocznie odsetki w wysokości 22 tysięcy franków (licząc od sumy wkładów równej 220 tysięcy franków). Pani Lassimonne, według paragrafu ósmego, otrzymała także prawo do comiesięcznego wynagrodzenia w wysokości 500 franków.

W akcie notarialnym rozpisano strukturę kosztów firmy, na którą składać się miały: odsetki od wniesionych wkładów, wypłaty wynagrodzenia za zarządzanie, czynsz za korzystanie z biur, magazynów, pobory sprzedawców i urzędników, atesty, podatki, koszty podróży i ogólnie ujmując – wszelkie uzasadnione wydatki związane z prowadzeniem działalności spółki.

Podział zysków i udział w stratach został ustalony na: trzy czwarte – pani Lassimonne i jedna czwarta – pan Duché.

Ustalono także szczegóły prowadzenia rachunkowości, spisów inwentaryzacyjnych oraz konieczności prowadzenia osobnego konta bankowego, z którego dokonywane będą zapłaty za bieżące zakupy nowych sprzętów.

Ponadto ustalono, że w chwili śmierci pana Duché spółka będzie trwała nadal pomiędzy Josephine Lassimonne a spadkobiercami pana Duché. Wraz ze śmiercią Josephine Lassimonne spółka miała ulec rozwiązaniu, a jej likwidatorem miał być pan Duché.

Strony umowy się także, że w chwili wygaśnięcia okresu trwania spółki lub jej rozwiązania likwidatorem spółki będzie wyłącznie pani Lassimonne (okres likwidacji mógł trwać do jednego roku), działająca pod kontrolą drugiego wspólnika. Po rozwiązaniu spółki Josephine Lassimonne miała odzyskać swobodę dysponowania swoim kapitałem obrotowym.

⁸⁹ Dla porównania: najdroższą suknię jedwabną, z katalogu paryskiego domu towarowego *Au Bon Marche* z 1877 r., można było zakupić za 490 franków. Jej cena była kilkunastokrotnie wyższa od najtańszych sukien konfekcjonowanych oferowanych w tym samym katalogu. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7054643v/f18.item.zoom> [dostęp: 22.03.2024].

W akcie znalazła się także adnotacja zapisana przy paragrafie piętnastym mówiąca, że spółka będzie mogła być rozwiązana, jeśli spisy inwentaryzacyjne wykażą stratę w wysokości co najmniej jednej czwartej kapitału spółki. Adnotacja ta wskazuje, że pani Lassimonne miała pozostać właścicielem ruchomości za cenę, za jaką zostaną one zakupione, z uwzględnieniem kwot amortyzacji.

Na końcu aktu notarialnego po lewej stronie podpisała się Josephine Lassimonne (nazwiskiem panieńskim: J. Lamarre) i jej mąż – Lassimonne. Po prawej stronie swój podpis złożył pan Duché (ryc. 20).

Ryc. 20. Fragment ostatniej karty aktu notarialnego z podpisami złożonymi przez wspólników nowo powstającej spółki *Lassimonne et Cie.* na końcu aktu notarialnego z 17 X 1877 r. Archives de Paris, akt nr 1500 zarejestrowany 17 X 1877 r. [nr archiwum: D31U3_392_1500].

W zachowanym notarialnym repertorium widnieje skrótowa informacja o sporządzonym akcie notarialnym. Możemy z niej wyczytać między innymi: „Nr 1500 Lassimonne & Cie Spółka Jawna. Zarejestrowano w Paryżu dnia 20 października 1877 r. Pobrano opłatę 5 franków. Koszt sporządzenia aktu: 1 frank 12 centimów”.

Przypuszczalnie wraz ze zmianą właściciela odświeżono metkę domu mody. Dotychczasowa miała formę prostokątnej jedwabnej, żakardowo tkanej metki, przedstawiającej po środku napis *MAISON DIEULAFIT* otoczony owalną obwolutą w formie paska, na którym widniał wytkany adres: *1 BOULEVART DE LA MADELEINE*⁹⁰. Możliwe, że nowa wersja

⁹⁰ Przykład takiej metki, zapewne sprzed 1877 r., zachował się m.in. w mantyli (datowanej na ok. 1880 r.) ze zbiorów szwedzkiego muzeum Malmö. Vide: Malmö Museum, nr inw. MM 036368, <http://carlotta.malmo.se/carlotta-mmus/web/object/45191> [dostęp: 27.09.2022].

była to Rue Du Luxembourg)⁹⁵ – lub też taki adres podała do aktu, jako rzekome miejsce zamieszkiwania (adres mógł być traktowany wyłącznie jako adres dla korespondencji).

Drugą stroną była pani Virginie Sophie Chevalier, małżonka pana Paula Lavoix, który udzielił jej – jak zapisano – wsparcia i upoważnienia. Pani Lavoix zamieszkiwała wówczas w Paryżu przy ulicy Daubigny nr 10.

W paragrafie pierwszym zapisano:

Niniejszym ustanawia się pomiędzy panią Lassimone i panią Lavoix spółkę handlową jawną, której przedmiotem będzie działalność w zakresie handlu futrami, sukniami i konfekcją dla pań, z kapitałem obrotowym należącym do przedsiębiorstwa pani Lassimonne, z siedzibą w Paryżu, Boulevard de la Madeleine nr 1 i ul. Cambon nr 48 i 51 (dawniej *Maison Dieulafait*)⁹⁶.

Czynność notarialna sprzed 15 lat, z 1877 r., wyraźnie wskazuje, kto jest właścicielem firmy, kto ją prowadzi i kto w pierwszym rządzie za nią odpowiada – pani Lassimonne. Wspólnik, według aktu, zasilił finansowo spółkę i miał pobierać z tego wkładu stosowny procent. Mógł także kontrolować finanse firmy, ale niewiele zapewne miał do powiedzenia, jeśli chodzi o szczegóły handlowe czy bezpośredni kontakt z klientelą domu mody. Taki obraz wyłania się z lektury dokumentu notarialnego z 1877 r.

W 1892 r. rzeczywistość i plany Josephine Lassimonne były już inne. Paragraf piąty wymienia obie panie jako wspólniczki, które razem (a nie tylko pani Lassimonne), na równych prawach miały prowadzić wspólnie dom mody. Żadna z nich nie mogła prowadzić innej działalności przemysłowej czy handlowej. Obie wspólniczki miały poświęcić pełną uwagę i starania na rzecz spółki. Pan Lavoix, w świetle zapisu notarialnego, mógł prowadzić nieodpłatnie księgowość firmy.

Strony umowy się, że ich spółka, prowadząca *Maison Dieulafait*, ność będzie nazwę: *Lassimonne et Lavoix* i trwać będzie od 1 lipca 1892 do 30 czerwca 1898 r.

Kapitał założycielski spółki określono na znaczną sumę wynoszącą 365 tysięcy franków. Każda ze wspólniczek wniosła połowę tej kwoty – po 182,5 tysiąca franków⁹⁷.

⁹⁵ Według aktu notarialnego z 1877 r. pani Lassimonne mieszkała po sąsiedzku przy Rue Du Luxembourg 44.

⁹⁶ Spółka powołana na sześć lat (od 1 VIII 1892 r. do 30 VI 1898 r.) według paragrafu czwartego aktu notarialnego z 1892 r. – miała być zarejestrowana pod nazwą *Lassimonne et Lavoix*. Niemniej, jak wskazują reklamy prasowe z lat dziewięćdziesiątych XIX w., firma nadal działała pod starym szyldem *Dieulafait*.

⁹⁷ Dla porównania: jednym z najdroższych wyrobów tekstylnych w paryskim domu towarowym *Au Bon Marche* według katalogu z 1892 r. były szale kwadratowe z Indii.

Josephine Lassimonne, podobnie jak w 1877 r., wniosła do spółki swój dom mody działający wciąż w narożnej kamienicy przy Boulevard de la Madeleine nr 1 i Rue Cambon 48 i 51. Interesujące, że do kapitału obrotowego pani Lassimonne zaliczyła nie tylko siedzibę firmy, z jej wyposażeniem i towarami, ale także zgromadzoną przez lata klientelę oraz uzyskaną pozycję na rynku. Zapis ten dowodzi, że firma wypracowała istotną grupę bogatej klienteli, która świadczyła o wysokiej pozycji przedsiębiorstwa. Wiadome jest (między innymi z metek z tego okresu – ryc. 26), że dom mody ubierał wówczas przedstawicieli europejskiej arystokracji.

Josephine Lassimonne wskazała w akcie notarialnym, że do jej wkładu należy zaliczyć także umowy najmu pomieszczeń, w których prowadzony jest dom mody⁹⁸. Wszystkie czynsze wynikające z umów najmu miały być regulowane przez nowo zawiązywaną spółkę.

W dokumencie wymieniono po stronie pani Lassimonne także kwotę 22,5 tysiąca franków, które miały być wpłacane gotówką przez panią Lassimonne w miarę spłat wierzytelności wynikających z jej działalności handlowej (sprzed powołania do życia spółki objętej tym aktem notarialnym). Taki zapis może sugerować, że kwota ta całkowicie lub w części pochodziła od nieuregulowanych jeszcze rachunków klienteli. Zamawianie i odbieranie odzieży z odroczonym (czasem znacząco) terminem zapłaty w ekskluzywnych domach mody było często stosowaną praktyką, zarezerwowaną szczególnie dla pierwszoplanowych klientów od lat związanych z marką.

Wspólniczki, po odliczeniu kosztów handlowych, miały uzyskiwać od swoich wkładów zysk wynoszący sześć procent rocznie, wypłacany co sześć miesięcy. Ustalono także, że obie panie będą otrzymywać miesięczne wynagrodzenie w wysokości 500 franków.

Dokumentacja księgowa miała być prowadzona w dwóch kopiach – dla obu stron. Roczne spisy inwentarzowe musiały być podpisywane przez obie wspólniczki. Zyski i straty dzielone miały być po połowie. Jeśli według spisu inwentarzowego strata wyniosłaby co najmniej jedną trzecią kapitału zakładowego spółki, to każda ze wspólniczek, na równych prawach, mogła domagać się rozwiązania spółki.

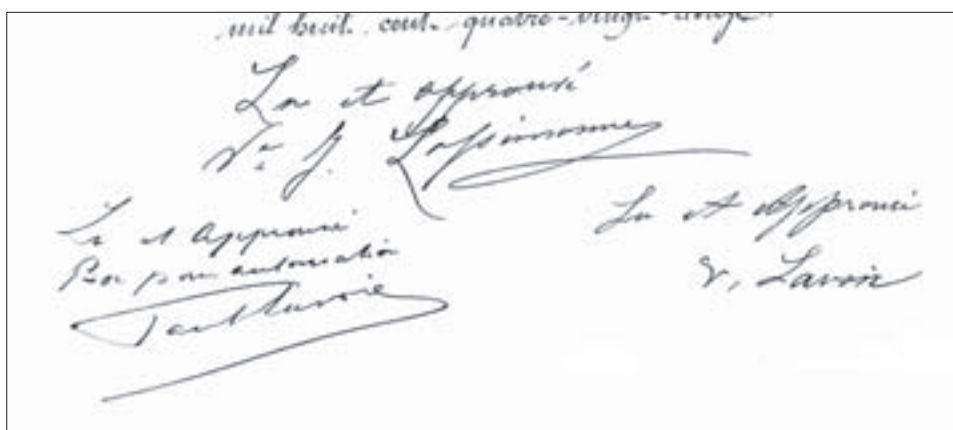
Najbardziej ekskluzywne modele dostępne były w cenie 650 franków. Źródło: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7054356f/f81.item> [dostęp: 22.03.2024].

⁹⁸ Według aktu notarialnego z 1892 r. pani Lassimonne zawarte miała następujące umowy najmu: cztery umowy najmu z panem hrabią d'Osmondem (dwie notarialne umowy najmu z 22 XII 1879 r., trzecią notarialną umowę najmu z 30 XII 1880 r. i czwartą z 17 V 1882 r.). Kolejna umowa najmu zawarta została z panem Chaudon de Briailles (1 X 1899 r.). Ponadto otrzymała prolongatę wynajmu (tj. przedłużenie najmu) od *Credit Foncier de France* (31 III 1890 r.).

W paragrafach jedenastym i dwunastym zapisano bardzo istotne ustalenia poruszające kwestię sukcesji spółki i tym samym marki. Śmierć Josephine Lassimonne nie zamykała spółki. Pozostała przy życiu Virginie Sophie Lavoix automatycznie miała stać się właścicielką firmy i cesjonariuszką wszystkich aktywów. Pani Lavoix mogła stać się jedyną właścicielką także w chwili rozwiązania spółki z innych powodów niż te wskazane w akcie notarialnym lub po upływie terminu trwania spółki (według aktu notarialnego okres trwania spółki określono na: 1 lipca 1892 – 30 czerwca 1898 r.).

W chwili przejścia firmy w wyłączne władanie Virginie Sophie Lavoix pani Lassimonne zobowiązała się także do nieprowadzenia żadnej konkurencyjnej działalności zarówno w Paryżu, jak i departamencie La Seine – pod rygorem poniesienia wszelkich strat wynikających z utraczonych zysków przez panią Lavoix i w konsekwencji zamknięcia konkurencyjnej firmy.

Powyższe zapisy jednoznacznie wskazują, że Josephine Lassimonne, już jako wdowa (od 1879 r.), zmierzała do zakończenia aktywności zawodowej i zaprzestania, w bliższej perspektywie, prowadzenia *Maison Dieulafait*. Pani Lavoix wraz z mężem mieli zostać kontynuatorami marki odzieżowej lub rozpocząć działalność pod nowym szyldem. Zadbano, aby w akcie notarialnym uwzględnić wszystkie podstawowe scenariusze: przejście pani Lassimonne na emeryturę, jej śmierć albo inną decyzję podjętą przez współniczkę lub współniczki. Każda z tych sytuacji wywoływała ten sam skutek – Virginie Sophie Lavoix stawała się jedyną

Ryc. 21. Fragment ostatniej karty aktu notarialnego z podpisami złożonymi przez współniczki nowo powstającej spółki *Lassimonne et Lavoix* na końcu aktu notarialnego z 7 VI 1892 r. Archives de Paris, akt nr 1815 zarejestrowany 30 VIII 1892 r. [nr archiwum: D31U3_696_1815].

właścicielką *Maison Dieulafait* i sukcesorką tej marki. Brak jest zapisu zobowiązującego panią Lavoix do utrzymania marki.

Według akt stanu cywilnego miasta Paryża pani Lassimonne (oznaczona w aktach według nazwiska panińskiego Lamarre Joséphine⁹⁹) zmarła 2 stycznia 1895 r.¹⁰⁰ w wieku 67 lat. W rejestrze zgonu (prowadzonym w formie skoroszytu) oznaczono zmarłą jako Lamarre wdowa Lassimonne. Tym samym zapis nie budzi wątpliwości co do osoby.

MAISON DIEULAFAIT – OSTATNIE LATA DZIAŁALNOŚCI

W ostatnią dekadę XIX w. dom mody wszedł z dwiema paniami u sterów. Z doświadczoną Josephine Lassimonne oraz nową współniczką Virginie Sophie Lavoix (wraz z mężem). Dom mody mógł pochwalić się również doświadczonymi pracownikami, którzy od wielu lat związani byli z marką. W 1892 r. pani Vve Henny, pracująca w *Maison Dieulafait*¹⁰¹ od 19 lat¹⁰², otrzymała na wniosek *Chambre syndicale de la Confection et de la Couture* srebrny medal honorowy ministra handlu¹⁰³. Co ciekawe, tą samą nagrodą wyróżniono między innymi osiem pracowniczek firmy

⁹⁹ Zarówno w rejestrze zgonów miasta Paryża, jak i akcie notarialnym spółki z 1877 r. zapisano panią Lassimonne z użyciem wyłącznie drugiego imienia – Joséphine Lamarre. Tym samym można sądzić, że używała ona zazwyczaj drugiego, a nie obu imion – Thérèse Joséphine.

¹⁰⁰ 1. Spis osób zmarłych w Paryżu, karta nr 14, zapis: Lamarre Joséphine: https://archives.paris.fr/arkotheque/visionneuse/visionneuse.php?arko=YTo2OntzOjQ6ImRhdGUiO3M6MTA6IjIwMjltMTETMDEiO3M6MTA6InR5cGVfZm9uZHMhO3M6MTE6ImFya29fc2VyaWVsljtzOjQ6InJlZjEiO2k6NztojQ6InJlZjliO2k6NDQxODtOjE2OjI2aXNpb25uZXVzZV9odG1sljtiOjE7c3oyMToidmlzaW9ubmV1c2VfaHRtbF9tb2RlIjtzOjQ6InByb2QiO30=#uielem_move=-37%2C-679&uielem_rotate=F&uielem_islocked=0&uielem_zoom=242 [dostęp: 1.11.2022]; Opis aktu zgonu, karta nr 3, zapis: Lamarre/Lassimonne, https://archives.paris.fr/arkotheque/visionneuse/visionneuse.php?arko=YTo2OntzOjQ6ImRhdGUiO3M6MTA6IjIwMjltMTETMDEiO3M6MTA6InR5cGVfZm9uZHMhO3M6MTE6ImFya29fc2VyaWVsljtzOjQ6InJlZjEiO2k6NDtOjQ6InJlZjliO2k6Mjc2NjI0O3M6MTY6InZpc2lvbm5l-dXNlX2h0bWwiO2I6MTtzOjI2aXNpb25uZXVzZV9odG1sX21vZGUiO3M6ND0icHJvZCI7fQ=#uielem_move=-560%2C-585&uielem_rotate=F&uielem_islocked=0&uielem_zoom=297 [dostęp: 1.11.2022].

¹⁰¹ W spisie osób z przyznaniem medalem miejsce stałej pracy oznaczono jako: *Lassimonne succ. de Dieulafait* (czyli: Lassimonne sukcesor Dieulafait).

¹⁰² Pani Henny mogła więc zacząć pracować jeszcze w czasach, gdy firmę prowadził pan Dieulafait.

¹⁰³ „Bulletin Chambre syndicale du commerce et de l'industrie des tissus et des matières textiles” 5 I 1892, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1175490p/f78.item.r=Lassimonne%20Dieulafait> [dostęp: 18.01.2022].

Lassimonne z szesnasto- i piętnastoletnim stażem pracy w firmie¹⁰⁴. Bez głębszych badań trudno wskazać, czy firma *Lassimonne* i dom mody *Dieulafait* (*Lassimonne succ. de Dieulafait*) były prowadzone przez tę samą panią *Lassimonne*, czy jednak pod tym samym nazwiskiem były dwie osoby. Niewykluczone, że obie działalności prowadziła ta sama osoba. Możliwe, że w tym czasie (tj. przed lipcem 1892 r., kiedy to pani *Lassimonne* weszła w spółkę z panią *Lavoix*, powołując do życia kolejną spółkę: *Lassimonne et Lavoix*) pani *Lassimonne* część personelu, z jakichś powodów, formalnie zatrudniała w ramach własnej spółki *Lassimonne*, a część poprzez drugą spółkę *Lassimonne succ. Dieulafait*. Widząc, jak na przestrzeni dekad markę prowadziły najróżniejsze spółki, można wysnuć taką hipotezę.

Najwyższy medal (tzw. medal honorowy) przyznawany bezpośrednio przez ministra handlu otrzymały wówczas pracownice różnych domów mody, które miały staż pracy od 51 lat (pierwsze miejsce, stałe miejsce pracy: *Maison Revillon freres*) do 30 lat (ostatnie, piąte miejsce do najwyższej nagrody, stałe miejsce pracy: *Maison Worth*).

Wyroby domu mody *Dieulafait* stanowiły przedmiot publicznej aukcji ruchomości pozostawionych po śmierci „Pani M.”¹⁰⁵. Odbędzie się w dniach 23–24 maja 1892 r. (poniedziałek-wtorek) w pokoju nr 9 paryskiego hotelu „Drouot.”. Dzień wcześniej na niedzielnej ekspozycji można było osobiście zapoznać się z przedmiotami aukcji. Licytacja prowadzona była przez profesjonalnego licytatora, przy udziale kuratora oraz przedstawiciela paryskiego sądu apelacyjnego. Zachowany katalog aukcyjny został podzielony na poszczególne grupy przedmiotów: bogata biżuteria; pozostała biżuteria; diamenty i kolorowe kamienia; srebra; meble; dzieła sztuki; zasłony¹⁰⁶. Na drugiej stronie tytułowej widnieje bardziej rozbudowany opis zapowiadający zawartość katalogu. Pośród cennych ruchomości wskazano także, że przedmiotem licytacji będzie – jak to nazwano

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ Przypuszczalnie decyzją paryskiego sądu apelacyjnego nazwisko zmarłej zostało anonimizowane w katalogu aukcyjnym. *Pani M.* mogła być osobą zmarłą lub bankrutem, którego trzeba było zlicytować.

¹⁰⁶ Pierwsza strona katalogu z 1892 r., *Catalogue des riches bijoux, collier de trois rangs de perles..., élégant mobilier, objets d'art, tableaux..., le tout dépendant de la succession de Mme M***... / [expert] A. Bloche, [b.m.w.] 1892*, https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247492j.r=Catalogue%20des%20riches%20bijoux%2C%20collier%20de%20trois%20rangs%20de%20perles...%2C%20C3%A9l%C3%A9gant%20mobilier%2C%20objets%20d%27art%2C%20tableaux...%2C%20le%20tout%20d%C3%A9pendant%20de%20la%20succession%20de%20Mme%20M***...%20%20%5Bexpert%5D%20A.%20Bloche.%201892.?rk=21459;2 [dostęp: 18.08.2022].

– damska garderoba pochodząca z dwóch paryskich domów mody: *Laferrière*¹⁰⁷ oraz *Dieulafait*. W dalszej części katalogu zapisano, że licytować można było tylko za gotówkę, a do wylicytowanej ceny doliczano pięć procent prowizji.

Brak niestety w katalogu jakichkolwiek fotografii oraz cen wywoławczych, ale z krótkich opisów poszczególnych obiektów można wywnioskować, że licytowana odzież z dwóch wykwintnych domów mody wskazanych powyżej nie należała do najwyżej wylicytowanych przedmiotów dwudniowej aukcji. „Pani M.” pozostawiła tak ekskluzywne przedmioty, jak: długi naszyjnik złożony ze 183 pereł, naszyjnik z 36 brylantów, broszkę wysadzaną pięcioma perłami oraz 54 brylantami, 4 spinki do włosów w kształcie motyli dekorowane aż 224 brylantami oraz inne biżuteryjne precjoza.

Po biżuterii i srebrach stołowych wymieniono garderobę (w tym futra) dostarczane przez domy mody *Laferrière* oraz *Dieulafait*. Zaledwie jednostronicowy wykaz przedmiotów i grup przedmiotów zamknięto pomiędzy liczbami porządkowymi 62–95. Z lakonicznych opisów można wyczytać niewiele. Obok pojedynczych strojów (na przykład suknie czy futra) można było zakupić grupę odzieży (na przykład żakiety). Przypuszczalnie nie było możliwości, czy też konieczności, umieszczać w spisie katalogowym każdej sztuki odzieży i dodatków. Pogrupowano je więc w ujęciu katalogowym, ale na licytacji sprzedawana była osobno każda sztuka (czy komplet) odzieży oraz dodatków.

W spisie garderoby wyróżniono między innymi następujące grupy: futra, futrzane boa i mufki; żakiety *d'Astrachan*; suknie i kostiumy z satyny, aksamitu oraz innych tkanin fantazyjnych (w tym wełniane); żakiety wszelkich kształtów, płaszcze oraz koronkowe narzutki; fantazyjne kapelusze i buty; bielizna obszyta koronką; bielizna stołowa; prześcierała, poszewki na poduszki oraz zasłony i inne. W tak okrojonym spisie, mającym jedynie charakter ogólnie informujący potencjalnych oferentów o osobnym zbiorze ruchomości możliwych do wylicytowania, nie było miejsca na doprecyzowania, które obiekty pochodzą od konkretnego domu mody. Niemniej jednak, skoro odzież sygnowana była metkami tylko dwóch pracowni modniarskich, może to sugerować, że „Pani M.” zaopatrywała się głównie w tych dwóch miejscach. Była ich stałą klientką¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Chodzi o dom mody prowadzony od 1869 r. przez Madeleine Laferrière w Paryżu przy 28 rue Taitbout.

¹⁰⁸ Ówczesne najlepsze domy mody miały ograniczoną, wąską grupę stałych klientów. Zamówienia od nich zapewne miały pierwszeństwo w realizacji i dostępie do najlepszych materiałów, najnowszych przybrań oraz osobnego podejścia do kwestii zapłaty – np. odroczenie zapłaty.

Paryskie wydanie (z początku 1892 r.) spisu adresowego działalności handlowych ze stanem na koniec 1891 r.¹⁰⁹ wymienia nadal *Maison Dieula-fait*, ze wskazaniem sukcesora marki – firmy *Lassimonne* (ryc. 18). Nowa marka będąca kontynuatorem działalności poprzedniej firmy, według zamieszczonej informacji, wciąż specjalizowała się w *fourrures, robes et confections*.

O wysokim statusie społecznym Josephine Lassimonne oraz rozpoznawalności jej nazwiska wśród paryżan świadczyć może nie tylko wieloletnie prowadzenie znanego paryskiego domu mody, ale także artykuł zamieszczony w gazecie „LA PETITE PRESSE” z 25 maja 1892 r.¹¹⁰ Dowiadujemy się z niego, że pani Lassimonne, prowadząca znany dom mody, obracała się w wysokich kręgach. W 1889 r. wydała swojego syna za *mademoiselle* Yvonne Delaporte – córkę paryskiego prawnika i bratanicę jednego ze znanych członków parlamentu. Dzięki rodzinnym staraniom młody mąż został radnym prefektury w departamencie sąsiadującym z Paryżem. Niestety małżeństwo okazało się niedoigrane charakterologicznie i obie strony zaczęły nieformalnie żyć osobno. Pani Yvonne Lassimonne wdała się w romans, który zakończył się dla niej tragicznie. Żona jej kochanka, która odkryła u męża rachunki za mieszkanie, które potajemnie wynajmował, wtargnęła do niego i kilkakrotnie strzeliła do młodej pani Yvonne Lassimonne. Tragiczna sytuacja zakończyła się śmiercią. Napastniczka w obecności teściowej ofiary – słynnej pani Lassimonne prowadzącej uznany dom mody – poddała się komisarzowi policji dzielnicy Place Vendome¹¹¹.

Sam tytuł w gazecie: *Dramat paryski – zemsta żony* oraz wskazanie w nagłówku artykułu, że poruszający dramat dotyczy powszechnie znanych osób, zapewne rozpowszechnił to zajście, odbijając się szerokim echem wśród mieszkańców Paryża.

Dramat, który się rozegrał w szale zazdrości, pomimo starań paryskiej policji, bardzo szybko przedostał się do prasy, stając się pierwszoplanową wiadomością końca maja 1892 r. Bardzo obszerny artykuł 25 maja umieścił paryski „L'intransigeant”. Gazeta już na pierwszej stronie w nagłówku alarmuje o sensacji, którą opisano w bieżącym numerze, tytułując ją: *Dramat na ulicy du Rocher*¹¹². Autor artykułu ze szczegółami rozpisuje

¹⁰⁹ *Annuaire-Almanach du commerce*, Paris 1892, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k32004844/f425.image.r=Madeleine> [dostęp: 22.08.2022].

¹¹⁰ „La Petite Presse” 25 V 1892, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k4726647c/f1.item.zoom> [dostęp: 24.08.2022].

¹¹¹ Artykuł rozpisuje się dalej na temat szczegółów zbrodni, które w temacie niniejszego artykułu są nieistotne.

¹¹² „L'intransigeant” 25 V 1892, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k779047m/f2.image.r=Lassimonne%20magasin%20de%20robes?rk=171674;4> [dostęp: 27.08.2022].

się o całej historii¹¹³. Wspomina także postać teściowej zabitej, określając ją jako znaną postać, która przejęła duży dom mody specjalizujący się z konfekcji i futrach – *Dieulafait*.

Niewykluczone, że cały ten skandal skłonił panią Lassimonne do znalezienia następcy lub następczyni marki *Dieulafait*. Od tragedii minęły dwa miesiące, a w sierpniu Josephine Lassimonne weszła w opisaną wcześniej spółkę z panią Lavoix, szykując się, wedle zapisów notarialnych, na przejście w bliższej przyszłości na emeryturę.

Jesienią 1892 r. gazety obwieściły, że dobrze znaną paryżanom markę prowadzi nowa spółka. Gazeta „Le Radical”¹¹⁴ z dnia 5 października 1892 r. w rubryce „utworzone firmy” pośród nowych działalności wymienia nową spółkę *Lassimonne et Lavoix*. Miała ona funkcjonować pod dotychczasowym adresem i zakresem działalności (hasłowo wskazano: futra i inne)¹¹⁵.

W kolejnym spisie adresowym paryskich firm z początku 1894 r.¹¹⁶ pod tym adresem widnieje już nowa nazwa pracowni – *Lavoix*. W spisie wskazano identyczny opis działalności, poszerzając go o zapis *trousseaux*, czyli ogólnie ujmując – stroje. Po wskazaniu nazwy pracowni – *Lavoix* – dalej w nawiasie zapisano *Maison Dieulafait*¹¹⁷, co potwierdzało dalszą kontynuację marki. W kolejnym wydaniu z 1896 r. firma nadal *Lavoix* jest sukcesorem *Dieulafait*.

Podobnie jak w wykazie z 1892 r. markę *Lassimonne*, także i w roku 1896 firmę *Lavoix* można było znaleźć pod hasłem – *Dieulafait*¹¹⁸ (ryc. 19). W tym wydaniu *Lavoix*, jako kontynuator *Dieulafait*, pojawia się kilkakrotnie

¹¹³ Artykuł nacechowany jest wieloma szczegółami. Nie wiadomo, czy wszystkie z nich są prawdziwe. Dane dotyczące pani Lassimonne, jej firmy oraz marki *Dieulafait* pokrywają się z informacjami pochodzącymi z innych źródeł, dlatego można je traktować w tym artykule jako informacje zgodne ze stanem faktycznym.

¹¹⁴ „Le Radical” 5 X 1892, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7610724z/f4.item.r=Lassimonne%201%20Boulevard%20de%20la%20Madeleine.zoom> [dostęp: 11.09.2022].

¹¹⁵ Także paryski „Archives commerciales de la France” wskazuje na powołanie nowej spółki 5 X 1892 r., szerzej określając zakres działalności: futra, suknie i konfekcja dla pań. Brak informacji, że nowa spółka działać będzie pod starym szyldem – *maison Dieulafait*. „Archives commerciales de la France” 26 XI 1892, s. 1431, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k55924955/f3.item.r=Lassimonne%20et%20Lavoix> [dostęp: 11.09.2022].

¹¹⁶ *Annuaire-Almanach du commerce*, Paris 1894, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9732740w/f1458.image.r=madeleine> [dostęp: 22.08.2022].

¹¹⁷ Zapis w publikacji z 1892 r.: „Dieulafait (Lassimonne success), fourrures, robes et confections, boul. de la Madeleine, 1, et rue Cambon, 53”. Zapis w publikacji z 1894 r.: „Lavoix (Maison Dieulafait), boul. de la Madeleine, 1, et rue Cambon, 51”.

¹¹⁸ *Annuaire-Almanach du commerce*, Paris 1896, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9684013b/f392.image.r=Dieulafait> [dostęp: 22.08.2022].

między innymi w działach: konfekcja; krawcy. Zadbano o to, aby firma została zlokalizowana w spisie adresowym pod dwoma nazwami. Raz pojawia się pod literą „L” (*Lavoix*), a raz pod „D” (*Dieulafait*) – oczywiście z zamiennym oznaczeniem. Marka pojawia się także w spisie wydany w 1897 r. (pod hasłem – *Dieulafait*, dodatkowo z oznaczeniem, że firma ma już telefon – zapewne zamontowany w 1896 r.).

Po raz ostatni *Lavoix*, jako kontynuatora marki *Dieulafait*, wymieniono w 1898 r. Rok później – w 1899 r. – brak już w spisie *Maison Dieulafait*. Widnieje tylko *Lavoix* pod adresem dawnego *Maison Dieulafait*¹¹⁹.

Nowej właścicielce udawało się utrzymać najwyższą jakość działalności oraz wysoką pozycję marki *Dieulafait*. Świadczyć mogą o tym zachowane artykuły prasowe poświęcone aktualnym trendom w modzie. Jeden z nich, z początku 1894 r. (czasopismo ilustrowane „*La Vie parisienne: moeurs élégantes, choses du jour, fantaisies, voyages, théâtres, musique, modes*” z 6 stycznia 1894 r.¹²⁰), z zachwytem wypowiada się na temat paryżanek i ich wyjątkowego upodobania do mody oraz doskonale działających paryskich pracowni krawieckich obsługujących klientelę z całego świata. W tym nacechowanym egzaltacją artykule można znaleźć fragmenty wskazujące istotne reguły marketingowe, w oparciu o które działały ówczesne domy mody:

[...] Trzeba powiedzieć, że paryżanie w najwyższym stopniu posiadają sztukę ubierania się [...]. Paryż ma wiele domów¹²¹ pierwszego rzędu, wśród których są takie, które przywiązując się do specjalności, osiągają apogeum sztuki. Tak więc nie ma damy z francuskiej lub zagranicznej arystokracji, która nie ogłosiłaby, że *maison Dieulafait* jest wyjątkowy na świecie ze względu na jego płaszcze, peleryny, mantyle i futra. Zaopatruje wszystkie dwory Europy, a wszystkie wielkie panie udają się pod adres Boulevard de la Madeleine, aby wybrać nowe modele [...]¹²².

¹¹⁹ *Almanach du commerce*, Paris 1897, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9692626p/f513.image.r=dieulafait> [dostęp: 22.08.2022]; *Almanach du commerce*, Paris 1898, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9685098r/f1566.image.r=Lavoix> [dostęp: 22.08.2022]; *Almanach du commerce*, Paris 1899, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k32100040/f662.image.r=Lavoix>, [dostęp: 22.08.2022].

¹²⁰ „*La Vie parisienne: moeurs élégantes, choses du jour, fantaisies, voyages, théâtres, musique, modes*” 6 I 1894, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1255493m/f335.item> [dostęp: 28.09.2022].

¹²¹ W znaczeniu – domów mody.

¹²² Tłumaczenie z języka francuskiego – autor artykułu. „*La Vie parisienne: moeurs élégantes, choses du jour, fantaisies, voyages, théâtres, musique, modes*” 6 I 1894, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1255493m/f335.item> [dostęp: 28.09.2022].

Na zakończenie hasłowo wymieniono kilka nowości – głównie w okryciach wierzchnich, informując czytelników, że trzy przykłady najbardziej modnych aktualnie mantylek o nazwie *Duchesse de Berry* marki *Dieulaufait* zostały graficznie zilustrowane w artykule (ryc. 22).

Ryc. 22. Graficzne przykłady trzech modnych mantylek *Maison Dieulaufait* na 1894 r. Grafika ilustrująca artykuł poświęcony nowościom tego domu mody opublikowany w „*La Vie parisienne: moeurs élégantes, choses du jour, fantaisies, voyages, théâtres, musique, modes*” 6 I 1894, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1255493m/f335.item> [dostęp: 28.09.2022].

BLUZKA GORSETOWA, MAISON DIEULAFIT, PARYŻ OK. 1890–1892

W kolekcji autora znajduje się bluzka sygnowana metką *Maison Dieulaufait* (ryc. 23). Bogactwo dekoracji i zestawienia kolorystyczne sugerują, że bluzka stanowiła część stroju wizytowego, może wieczorowego (raczej nie balowego). Bluzka powstała przypuszczalnie wraz z długą spódnicą,

która nie zachowała się¹²³. Nie szczędzono na materiałach i dekoracjach. Podszewka bluzki to dość gruba tafta w kolorze ciemnego, intensywnego różu. Tak samo podszewkowane rękawy uszyto z grubego, czarnego, jedwabnego rypsu, na powierzchni którego wyraźnie widać charakterystyczne dla tego splotu prążki. Lekko bufiaste głowy rękawów zostały dekoracyjnie obszyte rzędami czarnych aksamitnych tasiemek. Plecy bluzki oraz boczne „skrzydełka” dekorujące prawą i lewą stronę przodu zostały wykonane na podbudowie z czarnego aksamitu i wykończone podszewkową taftą. Czarny aksamit obszyto misternie wyciętą różową taftą (tą samą co w podszewce bluzki). Układa się ona w gęsty ornament. Krawędzie szycia różowej tafty do aksamitnego tła dodatkowo przyozdobiono marszczoną czarną koronką ręczną. Na tle taftowego ornamentu naszyto metalowe dzęty w formie nieregularnych srebrnych koralików połączonych w niektórych partiach z metalowymi cekinami (ryc. 25).

Przód bluzki przyozdobiono kremowym szyfonem oraz dekoracyjnym żabotem z ręcznej koronki. Występują one także w wykończeniu dołów rękawów oraz wysokiej stójki. Boki przodu bluzki wzbogacono takim samym ornamentem jak plecy. Dolny pas z plisowanej czarnej satyny został zszyty z bluzką. Środek pasa podkreślono trójkątną wstawką dekorowaną przez sześć mosiężnych, ciężkich guzików kameryzowanych drobnymi szklanymi kamieniami. Większość z nich odpadła, pozostawiając puste gniazda. Bluzka zapinana jest z przodu na haftki ukryte pod marszczonym szyfonem zapinanym na zakładkę. Zapięcie przebiega także na linii pasa. Stójka zapinana jest na haftki, z boku na zakładkę. Zadbano nawet o podniesienie estetyki (w niewidocznych metalowych haftkach) zapinających bluzkę. Zostały one dodatkowo oplecione różową nicią (tą samą, którą wykorzystano do uszycia wnętrza bluzki)¹²⁴. Bluzka uszyta jest prawie wyłącznie ręcznie. Tylko kilka wewnętrznych podstawowych szwów konstrukcyjnych wykonano maszynowo. Bluzka zachowała się w dobrym stanie. Niektóre wewnętrzne szwy są obluzowane na krótkich odcinkach, jeden z rękawów ma lekkie spękania. Brak także dwóch wewnętrznych fiszbin. Nie są to jednak zbyt wielkie uszkodzenia,

¹²³ W oparciu o zachowane inne przykłady strojów wizytowych i wieczorowych z końca XIX w. można przypuszczać, że spódnica wykonana była z takiego samego materiału jak rękawy bluzki – czyli z dość grubego jedwabnego rypsu. Niewykluczone, że spódnice udekorowano takimi samymi aksamitnymi pasmanteriami znajdującymi się na lekko bufiastych głowach rękawów bluzki. Jeśli był to model wizytowy, wówczas można przypuszczać, że spódnica otrzymała tylko dekorację tasiemkami aksamitnymi. Przy modelu balowym niewykluczone, że w przedniej partii spódnicy wstawiono dekoracje nawiązujące lub powielające bogatą ornamentykę zastosowaną po bokach przodu i na plecach bluzki.

¹²⁴ Opleciono przędzą jedwabną główki haftek – nie haczyki.

Ryc. 23. Bluzka gorsetowa, dom mody *Dieulafoy* (model metkowany), Paryż, ok. 1890–1892. Kolekcja autora.

Ryc. 24. Bok i tył bluzki.

biorąc pod uwagę wiek obiektu, delikatność materiałów, jak i dużą liczbę misternie wykonanych ozdób oraz wysoką jakość wykończenia w najdrobniejszych szczegółach.

Adres na metce 1.B^{VAET} de la Madeleine.1 – słowo „Boulevard” zapisane jest przez „t” na końcu słowa, a nie „d”. Nie jest to błąd wytkania żakardowej metki, ponieważ autorowi znana jest jeszcze jedna metka

Ryc. 25. Szczegół dekoracji bluzki.

Ryc. 26. Metka żakardowa na wewnętrznym pasku bluzki gorsetowej z ok. 1890–1892. Na metce wytkano nazwę domu mody oraz jej adres: „MAISON DIEULAFAIT 1.B^{VAET} de la Madeleine.1”. Wytkano także herby rodzin arystokratycznych, które wówczas obsługiwał dom mody.

z innego stroju tej pracowni, gdzie także identycznie zapisano to słowo¹²⁵. Pracownia sygnowała w taki sposób swoje wyroby pomimo tego, że w tym samym czasie (pod koniec XIX w.) słowo „Boulevard” było pisane już przez „d”. Także w ówczesnych reklamach prasowych firmy adres pisany jest przez „d”, a nie – jak na metkach – przez „t”.

Źródło takiego działania należy poszukiwać w pewnym odniesieniu pracowni do minionego, XVIII w. oraz do początków jej działalności. W XVIII stuleciu, jak i jeszcze w pierwszej połowie następnego wieku, słowo „Boulevard” pisano przez „t”¹²⁶. Najwidoczniej postanowiono, pomimo upływu czasu, trzymać się archaicznego zapisu z początków działalności firmy. Zestawiając ze sobą reklamy prasowe firmy z lat pięćdziesiątych i siedemdziesiątych, widać, że na reklamie z 1852 r. (ryc. 12) adres pisany jest jeszcze według starych zasad, a dwadzieścia lat później – w reklamie prasowej z 1872 r. – adres zapisany jest już z użyciem litery „d”. Niewykluczone, że użycie litery „t” pomagało w ochronie przed podrabianiem wyrobów marki.

Metka zachowana w bluzce została wykonana w sposób bardzo elegancki, z dbałością o szczegóły. W tkanym żakardem napisie wykorzystano nie czarne (jak zazwyczaj to czyniono w przypadku tkanych metek), lecz ciemne brokatowe przędze¹²⁷. Najsławniejsze działające ówczesznie w Paryżu domy mody posługiwały się często złotymi lub czarnymi metkami stemplowymi odciskanymi na wewnętrznych paskach bluzek¹²⁸. Tkana brokatem metka nie jest doszyta do paska, lecz stanowi jej integralną część. Jedwabny pasek jest kremowy i wytkany splotem rypsowym, a w partii metki splot zmieniono na satynowy będący lepszym tłem dla tkanego napisu. Technika wykonania metki skłania do przypuszczenia, że metki tego domu mody były zamawiane w tkalniach, które na wąskich

¹²⁵ Mantylka z wzorzystego aksamitu w kolorze czarnym (aksamitny wzór) i brązowym (tło), dekorowana szenilowymi frędzlami, Paryż ok. 1880 r. Oferowana była do sprzedaży w jednym z domów aukcyjnych w 2021 r. Miała wszytą żakardową metkę w kolorze czarnym z brązowym żakardowym napisem *MAISON DIEULAFAIT* otoczonym owalną obwolutą w formie paska, w którym widniał wytkany adres: *1 BOULEVART DE LA MADELEINE 1*.

¹²⁶ Między innymi na mapie Paryża z 1728 r. można dostrzec długi i obsadzony drzewami Grand Boulevard. Źródło: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53085122h/f1.item.r=plan%20de%20pari%201728.zoom> [dostęp: 12.09.2022].

¹²⁷ Przędze brokatowe – przędze jedwabne z oplotem metalowym.

¹²⁸ Szczególnie do okryć wierzchnich i bluzek, w których nie występowały wewnętrzne paski, lokowano stemplowe metki na wysokości karku w formie kawałka rypsowej taśmy lub materiału, na którym odciskano metkę stemplem bądź wszywano metkę żakardową.

tasienkarskich krosnach wykonywały metkowane paski wewnętrzne do bluzek według ustalonej specyfikacji¹²⁹.

W ostatniej ćwierci XIX w. na metkach wielu paryskich domów mody zaczęły pojawiać się dodatkowe oznaczenia w postaci herbów arystokratycznych. Miały one wartość czysto marketingową. Zadaniem ich było wskazanie klienteli, że określony dom mody ma zaszczyt obsługiwać także członków znamienitych rodów arystokratycznych. Jakich? To można było odczytać dzięki utrwalonym na metce herbom. Także blankiety faktur otrzymywały wówczas herbowe oznaczenia podnoszące renomę firmy. Zachowały się faktury domów mody z ukazanymi herbami (ryc. 27).

Trzy herby wytkane na metce bluzki gorsetowej *Maison Dieulaufait* (ryc. 26) wskazują, patrząc od lewej strony metki, następujące rody¹³⁰: dwa herby Windsorów (Anglia) oraz herb członka rodu imperium austriackiego.

Ryc. 27. Przykład winiety faktury z 1882 r. z ukazanymi i podpisanymi herbami rodzin arystokratycznych obsługiwanych przez paryski dom mody.

PODSUMOWANIE

Maison Dieulaufait, jak wskazują przytoczone i opisane dokumenty oraz szereg informacji prasowych, rozwijał działalność, poszerzając nie tylko swoją rozpoznawalność na paryskim i międzynarodowym rynku

¹²⁹ P.K. Faryś, *Techniki znakowania i metkowania tekstyliów w XIX wieku w kontekście rynkowego kreowania marek – na przykładzie domów mody i domów towarowych*, „Modus. Prace z historii sztuki” 2022, 22, s. 119–142.

¹³⁰ Często wskazywano herby określonych osób – członków rodów arystokratycznych. Na tej metce trudno odczytać wszelkie szczegóły mogące precyzyjnie określić osobę.

handlu ekskluzywną konfekcją i futrami, ale także powiększając własną przestrzeń wytwórczą i handlową.

W 1851 r. działalność firmy otworzyła się w pojedynczym lokalu przy Boulevard de la Madeleine nr 1. Skromne początki pracowni, która pierwszy miesiąc swej działalności zaczynała w oparciu o restrykcyjną i niepewną umowę najmu lokalu, przy którym wciąż musiał wisieć szyld z informacją „do wynajęcia”, dzięki pracy założyciela i następców kontynuujących oraz rozwijających markę, przyniosły prawie pięć pełnych dekad funkcjonowania marki *Dieulafait*.

Rozrastającą się działalność nieprzerwanie prowadzono pod jednym adresem. W latach siedemdziesiątych, osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych *Maison Dieulafait* miał cztery umowy najmu z właścicielem nieruchomości (zapewne dotyczące dodatkowej powierzchni dla rozrastającej się działalności).

Czy za początek *Maison Dieulafait* należy uważać 31 grudnia 1851 r.? Zapewne tak. Niemniej nie ma pewności, że pan Clovis Dieulafait nie prowadził wcześniej, pod innym paryskim adresem, skromnej pracowni futer i wyrobów skórzanych. Nie jako elegancki dom mody, lecz jako zwykłą pracownię krawca-czeladnika C. *Dieulafait* obsługującego lokalną klientelę. Możliwe, że powodem przeprowadzki pod nowy adres mogła być chęć rozwijania firmy przy prestiżowej alei przebudowywanego wówczas Paryża. Druga hipoteza może wskazywać, że młody, zaledwie 26-letni pan Dieulafait, przybywając do Paryża z rodzinnej Normandii w 1851 r., poszukiwał dobrego miejsca na prowadzenie wyuczonego zawodu. Wybór siedziby okazał się dobrym posunięciem, skoro marka działała przez prawie pięćdziesiąt lat pod stałym adresem. Ambitny specjalista z zakresu futer i wyrobów skórzanych pracował wytrwale dla rozwoju swojej firmy. Wystawiał się na paryskiej wystawie światowej w 1855 r. Zaczął patentować swoje wynalazki na innowacyjną, bardzo praktyczną konfekcję. Dbał o stałe reklamowanie pracowni w prasie. Wszedł także w spółkę, która przypuszczalnie miała zasilić kapitał jego firmy i rozwinąć ją. Może wówczas niewielką pracownię udało się w latach sześćdziesiątych rozbudować o nowe przestrzenie, uzyskując tym samym bardziej prestiżowe wnętrza mogące ugościć większą liczbę klientek.

Jego następcą okazała się być kobieta o dużych możliwościach i zapewne silnym charakterze – Josephine Lassimonne. Prowadząc samodzielnie, a także w spółce dom mody, przedłużyła egzystencję marki *Dieulafait* o drugą połowę lat siedemdziesiątych, lata osiemdziesiąte i początek dziewięćdziesiątych. Zadbła o to, aby marka „błyszczała” na tle konkurencji. Już od końca lat pięćdziesiątych pan Dieulafait starał się, aby jego wyroby dostępne były nie tylko we Francji. Kolejne zgłoszenia patentowe na innowacyjne formy odzieży konfekcjonowanej miały to ułatwić.

Także pani Lassimonne wierna była obsłudze międzynarodowej klienteli, również tej ze Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej (patrz: reklama w anglojęzycznym wydaniu francuskiej gazety – ryc. 16).

Poznanie historii funkcjonowania dziś już prawie zapomnianego domu mody z drugiej połowy XIX w. pozwala odkryć wiele interesujących mechanizmów zarządzania firmą zajmującą się paryską modą. Dom mody tamtych czasów to nie tylko elegancka obsługa, zamożni klienci, zdolne krawcowe i świetne projekty wyjątkowej odzieży – to także nieustanne działania zmierzające do utrzymania lub zwiększenia obrotów firmy i jej trwania na trudnym, konkurencyjnym rynku dóbr luksusowych. Z gąszczu umów, aktów notarialnych powołujących kolejne spółki prowadzące markę odzieżową oraz redagowanych reklam prasowych wyłania się skomplikowane, kapitalistyczne oblicze zarządzania firmą odzieżową, a także wytwarzania i sprzedaży wysokiej jakości odzieży konfekcjonowanej, futer i okryć wierzchnich dla zamożnych kobiet z różnych stron ówczesnego świata. *Maison Dieulafait* stał się zauważalną częścią ówczesnego Paryża, pracownią rozślawiającą francuskie rzemiosło krawieckie w nowoczesnym wydaniu. Paryskie domy mody i mniejsze pracownie stanowiły wzór dla tożsamych działalności w innych krajach.

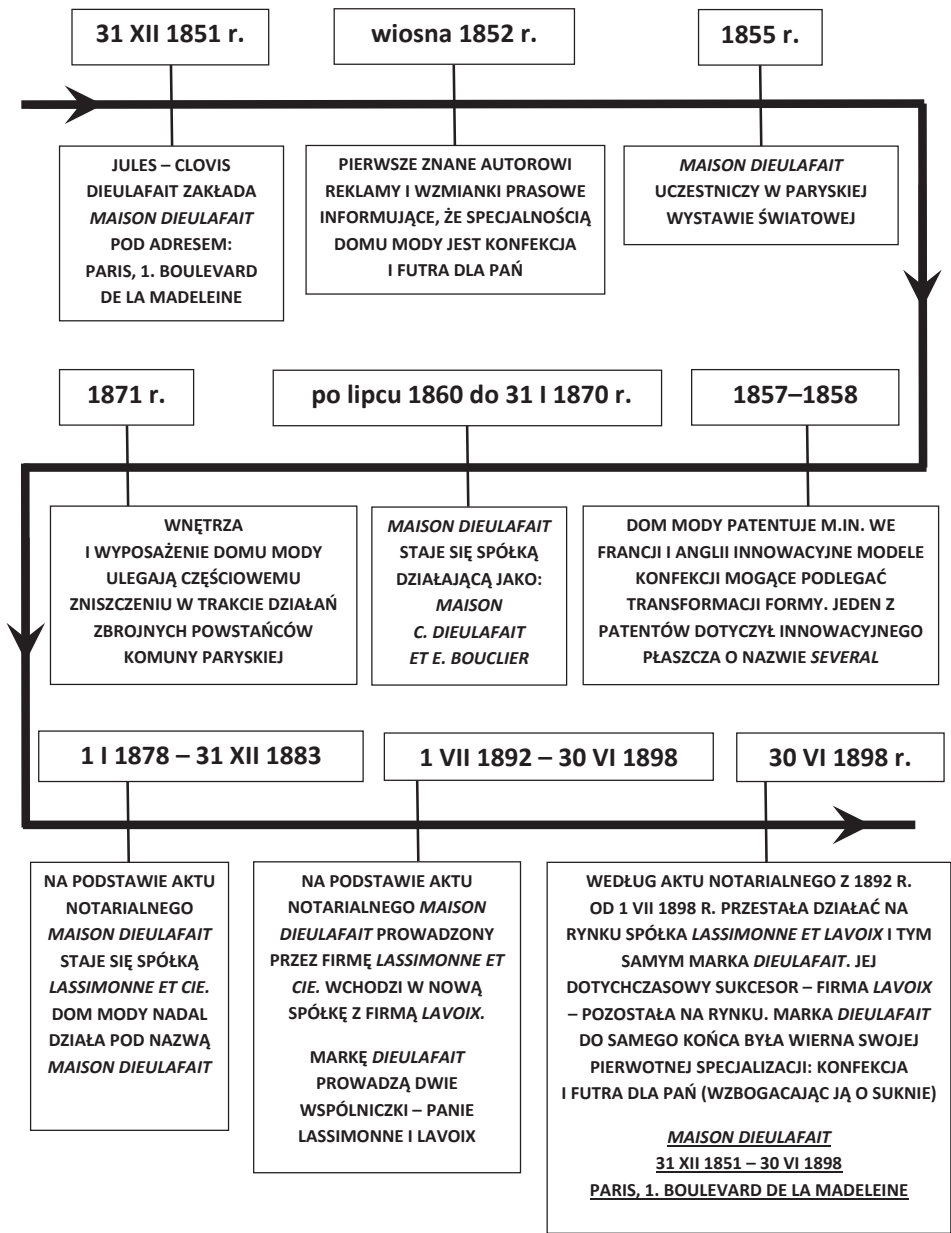
Także w Polsce zachwyty Paryżem oraz towarami dostępnymi w tym mieście był powszechny. Wiadome jest, że między innymi warszawski dom mody *Bogusław Herse* co najmniej od przełomu XIX i XX w., obok swoich wyrobów, oferował polskiej klienteli odzież z różnych paryskich domów mody¹³¹. Może pod koniec wieku współpracował on także z *Maison Dieulafait*.

Badania nad tą marką powinny być nadal prowadzone. Autorowi nie udało się znaleźć odpowiedzi na wszystkie interesujące go pytania. Może w przyszłości odnajdzie inne dokumenty pozwalające ujawnić kolejne szczegóły działania tej firmy. Odszukany przez autora zbiór kilku patentów z lat pięćdziesiątych i siedemdziesiątych, które nie zostały opisane w tym artykule, zostanie omówiony w kolejnym artykule poświęconym wyłącznie patentom tego domu mody.

Na podstawie zebranego materiału i wielu przemysłów można pokusić się o stwierdzenie, że *Maison Dieulafait* na tle paryskiej konkurencji plasował się gdzieś pośrodku. Był to raczej średniej wielkości dom mody, niemogący w tamtych czasach konkurować z pierwszoplanowymi markami. Mowa tutaj o konkurencji marketingowej, a nie jakości pracy. Na pewno była to szanowana marka, starsza od niejednych modnych pod

¹³¹ P.K. Faryś, *Ubiór kobiety i jego tajemnice 1780–1930. Styl – rzemiosło – produkt*, Warszawa 2014, s. 54, reklama prasowa domu mody *Bogusław Herse* z 1909 r. z listą paryskich domów mody, z którymi współpracował wówczas warszawski dom mody.

MAISON DIEULAFIT – DZIAŁALNOŚĆ DOMU MODY NA OSI CZASU

koniec wieku wielkich domów mody. Miała wyrobioną wysoką renomę pośród wytwórców wyjątkowych futer, okryć wierzchnich i konfekcji. O sile marki świadczyć może także to, że pomimo zmiany właścicieli nazwa pozostawała bez zmian, rozstawiając paryskie rzemiosło, także to wytwarzające modele konfekcjonowane¹³².

ANEKS

Znane autorowi zachowane modele odzieży *Maison Dieulafait*¹³³:

1. Wieczorowa peleryna, ok. 1895 r., nr inw. 8343, Centraal Museum w Utrecht, Holandia.

2. Płaszcz, ok. 1880 r., nr inw. 1991.191.X, Palais Galliera musée de la Mode de la Ville de Paris.

3. Płaszcz, 1880–1885, nr inw. T.311–1977 (dar hrabiego Adama Zamoyskiego), Victoria and Albert Museum.

4. Peleryna/płaszcz, przełom XIX i XX w.¹³⁴, nr inw. C.I.37.44.5, The Metropolitan Museum of Art.

5. Żakiet¹³⁵, 1865–1870, nr inw. 2009.300.340, The Metropolitan Museum of Art.

6. Mantyla, 1880 r., nr inw. C:4381, C:4382, Malmö Museer.

7. Mantyla, ok. 1880 r. (krótka mantyla z czarnego, wzorzystego aksamitu; dekorowana czarnymi szenilowymi frędzlami), amerykański dom aukcyjny *Augusa Auctions*, aukcja z 12 V 2021 r., lot. 56 – *one Maison Dieulafait & three unlabeled capelets. Paris*.

8. Mantyla, ok. 1865–1880 (jasna, całkowicie haftowana złotą i srebrną nicią w gęsty wzór stylizowanych wici roślinnych), francuski dom aukcyjny *Thierry de MAIGRET*, aukcja z 1 VI 2018 r., lot. 279 – *Maison Dieulafait*.

9. Bluzka gorsetowa, ok. 1890–1892 – kolekcja autora.

¹³² Autor pragnie złożyć podziękowania: pracownikom Bibliothèque nationale de France za wskazanie miejsc w Paryżu, w których mogą znajdować się bardziej szczegółowe informacje związane ze wzmiankami prasowymi dostępnymi w cyfrowych zasobach Bibliothèque nationale de France – Gallica; pracownikom Archives de Paris za udostępnienie fotokopii zachowanych dwóch aktów notarialnych z 1877 i 1892 r. dotyczących marki Dieulafait; pracownikom Archives nationales de France za udostępnienie fotokopii zachowanej umowy najmu z 31 XII 1851 r. dotyczącej pana Dieulafait; Panu Arkadiuszowi Roszkowskiemu z Biblioteki Polskiej w Paryżu za konsultację na temat kierunków poszukiwań interesujących autora dokumentów; Panu Piotrowi Szaradowskiemu za konsultację na temat paryskiego runku mody w XIX w.

¹³³ Stan na 8 II 2023 r. Opisy obiektów według opisów muzeów.

¹³⁴ Błędne datowanie na przełom XIX i XX w. Według autora obiekt powstał wcześniej.

¹³⁵ Raczej płaszcz lub peleryna.

BIBLIOGRAFIA (REFERENCES)

Archival sources (Źródła archiwalne)

Archives de Paris:

nr D31U3_392_1500.

nr D31U3_696_1815.

Archives nationales de France:

https://www.siv.archives-nationales.culture.gouv.fr/mm/media/download/DAFAN-CH96_041MIC06014_L-medium.jpg [dostęp: 17.01.2023].

nr MC/ET/XXIV/1352.

Museum exhibits (Eksponaty muzealne)

Centraal Museum Utrecht:

nr inw. 8343.

Malmö Museer:

nr C:4381, C:4382.

nr MM 036368, <http://carlotta.malmo.se/carlotta-mmus/web/object/45191> [dostęp: 27.09.2022].

Palais Galliera musée de la Mode de la Ville de Paris:

museum number: 1991.191.X, <https://www.parismuseescollections.paris.fr/en/node/195467#infos-principales> [dostęp: 25.08.2022].

The Metropolitan Museum of Art:

Accession Number: 2009.300.340. <https://www.metmuseum.org/search-results?searchFacet=Art&q=2009.300.340> [dostęp: 25.08.2022].

Accession Number: C.I.37.44.5, <https://www.metmuseum.org/search-results?searchFacet=Art&q=C.I.37.44.5> [dostęp: 25.08.2022].

Victoria and Albert Museum, London:

nr inw. T.311–1977.

Printed sources (Źródła drukowane)

Almanach du commerce, Paris 1897.

Almanach du commerce, Paris 1898.

Almanach du commerce, Paris 1899.

Almanach-Bottin du Commerce de Paris, Paris 1842. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k115315z/f131.image.r=madeleine#> [dostęp: 24.08.2022].

Annuaire-Almanach du commerce, Paris 1892.

Annuaire-Almanach du commerce, Paris 1894.

Annuaire-Almanach du commerce, Paris 1896.

*Catalogue des riches bijoux, collier de trois rangs de perles..., élégant mobilier, objets d'art, tableaux..., le tout dépendant de la succession de Mme M***... / [expert] A. Bloche, [b.m.w.] 1892, https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1247492j.r=Catalogue%20des%20riches%20bijoux%2C%20collier%20de%20trois%20rangs%20de%20perles...%2C%20C3%A9gant%20mobilier%2C%20objets%20d%27art%2C%20tableaux...%2C%20le%20tout%20d%27A9pendant%20de%20la%20succession%20de%20Mme%20M***...%20%20%205Bexpert%20A.%20Bloche.%201892.?rk=21459;2 [dostęp: 18.08.2022].*

Chronological index of patents applied for and patents granted, for the year 1857, London 1858, s. 101, nr 1648, <https://books.google.de/books?id=M64y20bUR7AC&printsec=fro>

- ntcover&hl=pl&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q=1648&f=false [dostęp: 10.12.2022].
- Itinéraire des ruines de Paris: Notices historiques sur les monuments incendiés*, Paris 1871, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5447385c/f25.image.r=dieulafait?rk=1072966;4> [dostęp: 20.08.2022].
- Le plan de la ville, cité et université de Paris, capitale du royaume de France*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8491043m/f1.item.r=la%20plan%20de%20paris%201670.zoom> [dostęp: 6.09.2022].
- Nouveau plan complet de la Ville de Paris Divisé en 12 Arrondissements Pour servir de Guide aux étrangers*. 1840, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8492287s/f1.item.zoom#> [dostęp: 6.09.2022].
- Nouveau Plan routier de la ville et faubourgs de Paris 1785*, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b530277410/f1.item.r=le%20plan%20de%20paris%201770.zoom> [dostęp: 6.09.2022].
- Paris tel qu'il est aujourd'hui, or Plan of Paris at the present Day*. 1800, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8445269d/f1.item.r=le%20plane%20de%20paris%201800.zoom> [dostęp: 6.09.2022].
- Patents for inventions. Abridgments of Specifications relating to Wearing Apparel, Division II. Body coverings*, A.D. 1671–1866, London 1875, s. 214–215, nr 1648, https://books.google.pl/books?id=s0ESI8egvQ4C&pg=PA581&dq=Dieulafait&hl=pl&sa=X&ved=2ahUKEwiX36iRI-r7AhVWi_0HHS76DBkQ6AF6BAgKEAI#v=onepage&q=1648&f=false [dostęp: 10.12.2022].
- Saint-Loup, Ce que disent les fleurs: leurs vertus et leur correspondance mystérieuse avec les dames et les demoiselles*, Paris 1872, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9615074d/f1.item> [dostęp: 18.08.2022].
- Tresca H., *Visite à l'exposition universelle de Paris, en 1855*, Paris 1855, s. 723–738, <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6248340t/f8.item.r=visite%20a%20exposition%201855> [dostęp: 24.08.2022].

Press (Prasa)

- „Archives commerciales de la France” 1877, 1892.
- „Bulletin Chambre syndicale du commerce et de l'industrie des tissus et des matières textiles” 1892.
- „Bulletin des lois de la République française” 1859, 1881.
- „English Patents of Inventions, Specifications: 1858, 2100–2174” 1858.
- „Figaro: journal non politique” 1869.
- „Journal de Toulouse: politique et littéraire” 1858.
- „Journal de Toulouse: politique et littéraire” 1860.
- „Journal des débats politiques et littéraires” 1860, 1861.
- „L'Argus revue théâtrale et journal des comédiens théâtre, littérature, modes, beaux-arts” 1852.
- „L'Ariégeois, Journal Politique, Littéraire et d'Annonces” 1855.
- „L'intransigeant” 1892.
- „La France: politique, scientifique et littéraire” 1875.
- „La Mode: revue politique, religieuse et littéraire” 1852.
- „La Petite Presse” 1892.
- „La Vie parisienne: mœurs élégantes, choses du jour, fantaisies, voyages, théâtres, musique, modes” 1894.
- „Le Charvivari” 1855.

- DOI:10.17951/rh.2024.57.1189-1248

RtbF9tb2RIltzOjQ6InByb2QiO30=#uielem_move=-37%2C-679&uielem_rotate=F&uielem_islocked=0&uielem_zoom=242 [dostęp: 1.11.2022].
<https://archives.paris.fr/s/1/recherches-topographiques/138662/d1p4-666/?&debut=0> [dostęp: 1.10.2022].
<https://collections.vam.ac.uk/item/O74712/mantle-maison-dieulafait/> [dostęp: 24.08.2022].
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7054356f/f81.item> [dostęp: 22.03.2024].
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k7054643v/f18.item.zoom> [dostęp: 22.03.2024].
<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b53085122h/f1.item.r=plan%20de%20pari%201728.zoom> [dostęp: 12.09.2022].
<https://gw.geneanet.org/afgsueil?lang=sv&iz=3631&p=clovis+jules&n=dieulafait> [dostęp: 9.02.2023].
<https://polskifr.fr/polska-we-francji/128-lat-temu-zmarl-georges-haussmann-tworca-wielkiej-przebudowy-paryza/> [dostęp: 4.09.2022].

NOTA O AUTORZE

Przemysław Krystian Faryś – absolwent Politechniki Łódzkiej, doktor nauk technicznych z zakresu włókiennictwa, specjalista wzornictwa i materiałoznawstwa tekstyliów. Autor rozprawy doktorskiej dotyczącej problematyki podrabiania odzieży. Bada historię ewolucji odzieży oraz tkanin odzieżowych (od XVIII do pocz. XX w.). Zajmuje się głównie kwestiami produkcji, handlu i komfortu użytkowania współczesnej, jak i dawnej odzieży. Współautor wystaw poświęconych historii kobiecego stroju, szczególnie z XIX i początku XX w. Twórca autorskiej kolekcji dawnych strojów i tkanin odzieżowych funkcjonującej pod nazwą PKF collection. Autor pierwszej w Polsce książki poświęconej całkowicie początkom konfekcji: *Konfekcja damska 1800–1914. Produkcja – wzornictwo – handel* (Wydawnictwo WFW, 2019) oraz książki: *Jedwabne tkaniny odzieżowe 1700–1800. Produkcja – wzornictwo – handel* (Wydawnictwo Naukowe FNCE, 2021). Strona internetowa kolekcji autora: <https://przemekfarys.wixsite.com/odziezitaniny>.

ABOUT THE AUTHOR

Przemysław Krystian Faryś – Graduate of the Lodz University of Technology, doctor of technical sciences in the field of textiles; specialist of textile engineering, patterns design and material science of textiles. The main scientific interests: history and evolution of clothing production; structure and utility properties of contemporary and antique clothes. Co-author of exhibitions on the history of women's clothing (18th century – early 20th century). Creator of the proprietary collection of old costumes and clothing fabrics operating under the name of the PKF collection. The author of the first book in Poland devoted entirely to the beginnings of confectioning: *Konfekcja damska 1800–1914. Produkcja – wzornictwo – handel* (Wydawnictwo WFW, 2019), and book: *Jedwabne tkaniny odzieżowe 1700–1800. Produkcja – wzornictwo – handel* (Wydawnictwo Naukowe FNCE, 2021). Author's collection website: <https://przemekfarys.wixsite.com/odziezitaniny>.